

CUESC

**Міністерство освіти і науки України
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики
Центр українсько-європейського наукового співробітництва**

**III Всеукраїнський міждисциплінарний
круглий стіл**

ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ СОЦІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

28 травня 2025 року

*До 190-річчя Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
та до 20-річчя Навчально-наукового інституту філософії
та освітньої політики*

¹²⁵⁶
1996
LIHA-PRES

¹²³³

Львів – Торунь
Liha-Pres
2025

УДК 101:33(062.552)

Ф 56

Ф 56 Філософія економіки як стратегічний напрям соціального дискурсу : III Всеукраїнський міждисциплінарний круглий стіл, 28 травня 2025 року. До 190-річчя Українського державного університету імені Михайла Драгоманова та до 20-річчя Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. – 80 с.

ISBN 978-966-397-518-4

У збірнику представлено матеріали III Всеукраїнського міждисциплінарного круглого столу (28 травня 2025 року). До 190-річчя Українського державного університету імені Михайла Драгоманова та до 20-річчя Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики

УДК 101:33(062.552)

© Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, 2025

© Центр українсько-європейського
наукового співробітництва, 2025

© Навчально-науковий інститут
філософії та освітньої політики

ISBN 978-966-397-518-4

© Українсько-польське наукове видавництво
«Liha-Pres», 2025

Редакційна колегія:

Андрущенко Віктор Петрович – ректор Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, академік Національної академії педагогічних наук України;

Торбін Григорій Мирославович – проректор із наукової роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, доктор фізикоматематичних наук, професор;

Драпушко Ростислав Григорович – проректор із науково-педагогічної роботи (адміністративно-господарська діяльність) Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, кандидат філософських наук, доцент;

Русаков Сергій Сергійович – директор Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, кандидат філософських наук, доцент;

Гончаренко Катерина Сергіївна – завідувач кафедри філософії Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, кандидат філософських наук, доцент;

Глушко Тетяна Петрівна – заступник директора з наукової роботи та міжнародних зв'язків Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, доктор філософських наук, професор;

Дротянко Любов Григорівна – завідувач кафедри філософії Державного університету «Київський авіаційний інститут», доктор філософських наук, професор;

Васильєва Ірина Василівна – завідувач кафедри філософії, біоетики та історії медицини Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, доктор філософських наук, професор;

Кравченко Петро Анатолійович – декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, професор кафедри філософії, доктор філософських наук, професор;

Головко Олег Павлович – засновник та директор Видавничого дому «Гельветика», кандидат економічних наук;

Віхляєв Михайло Юрійович – директор Центру українсько-європейського наукового співробітництва, доктор юридичних наук, професор;

Василенко Вікторія Станіславівна – заступник директора з навчально-методичної роботи Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, старший викладач кафедри богослов'я та релігієзнавства.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. ЕТИЧНІ ВИМІРИ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Феномен економічної справедливості: від перерозподілу до визнання	
Глушко Т. П.	6
Управління персональними даними в цифровій економіці: етичний вимір	
Жуляєв В. В.	10
The Ethical Dimensions of the Fight Against Money Laundering	
Litkevich V. S.	14
Нові форми зайнятості в сучасному світі в контексті впливу на людський розвиток	
Смакота В. В., Толстих Н. В.	18

СЕКЦІЯ 2. ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Особливості наукового обґрунтування економічної політики в умовах системних змін	
Жаліло Я. А.	22

СЕКЦІЯ 3. ТЕОРІЯ КАПІТАЛУ В СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Мислення як капітал: філософія та інформаційна екологія	
Гончаренко К. С., Лінкевич П. І.	26
Капітал: від економічних підходів до сутнісної основи	
Діденко Л. В.	29

СЕКЦІЯ 4. ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Гендерний вимір лідерства в економічній парадигмі	
Бачинська О. М.	32
Нейролідерство в міжнародному бізнесі: концептуальні засади, принципи та моделі	
Рябець Н. М.	36
Біхевіористичні фінанси в контексті цифрової трансформації глобального фінансового ринку	
Рябець О. М.	40

СЕКЦІЯ 5. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ: ФІЛОСОФІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Сучасна екологічна криза: системно-параметричний аналіз Делі-Славов Д. С.....	44
Сучасна концепція екологізації країн Африки Соколова З. С.	48

СЕКЦІЯ 6. ЕКОНОМІЧНІ ІДЕОЛОГІЇ ТА ЇХ КРИТИКА

Philosophical Specifics of the Economic Culture of Manusmriti Petlenko I. V.....	52
---	----

СЕКЦІЯ 7. ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА В ОПТИЦІ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ювал Ной Харарі про економіку як чинник становлення й розвитку людства в добу премодерну Матюшко Б. К.	55
---	----

СЕКЦІЯ 8. ФІЛОСОФІЯ ГРОШЕЙ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНО-ПРАКТИЧНІ ФУНКЦІЇ

Соціальна та практична функції грошей у філософській парадигмі особистісної свободи Маринець Н. В.	61
---	----

СЕКЦІЯ 9. ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПЕРСПЕКТИВИ ТЕХНОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ

Тренди-2025 і прогнози найближчого майбутнього: цифрова людина і штучний інтелект в новій гібридній онтології Городнюк Л. С.....	65
Філософія управління в контексті глобалізаційних процесів Левосюк П. М.	68
Економіка штучного інтелекту: соціально-філософський аспект аналізу Ніколаєнко В. Л., Ніколаєнко Л. Г.....	71
Міжнародна підтримка української гуманітарної безпеки у галузі освіти і науки Осейко Д. А.	75

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-1>

ФЕНОМЕН ЕКОНОМІЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ: ВІД ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ДО ВИЗНАННЯ

Глушко Т. П.

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії*

*Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

Проблема економічної справедливості має досить тривалу історію своєї еволюції й сягає ще давньогрецьких філософських розвідок. Так в «Державі» Платона [1] ідея справедливого суспільного устрою розкривається крізь призму ідеї розподілу суспільних функцій між соціальними станами, де господарська складова організації суспільного життя покладалася на селян та ремісників, тобто вважалася закріпленою за певною суспільною стратою. Така ідея постулювала суто імперативний вимір та обмежувала можливості громадян полісу.

У Арістотеля [2] вже зустрічаємо більш виважений підхід щодо класифікації справедливості на два різновиди – зрівняльну, яка передбачає рівномірний розподіл благ між усіма учасниками суспільного життя, та розподільчу, яка стосується *перерозподілу* благ згідно з чеснотами чи заслугами громадян. При цьому головний акцент Стагірит робив саме на потребі пропорційного розподілу економічних благ залежно від внеску в суспільний добробут, що свідчить про своєрідну «аристократичну логіку» та меритократичні тенденції. В середньовічну епоху ідею перерозподілу активно підтримував Тома Аквінський, який вважав, що перерозподільча справедливість на приватну власність обґрунтована теологічно та передбачає *моральну* вимогу надавати допомогу бідним прошаркам населення.

Ліберальну модель справедливості започатковує Дж. Лок [3], який розглядає приватну власність у якості фундаменту для забезпечення свободи, а тому справедливий розподіл, в його розумінні, починається з власності, яка є результатом чесною праці. В міркуваннях Дж. Лока ми вже можемо спостерігати чітко окреслену морально-етичну складову

в підході до проблеми соціальних проявів справедливості. Тоді як морально-політичний вимір ідеї економічної справедливості більш повно розкрито в дослідженнях Ж.-Ж. Руссо, для якого економічна нерівність є основним джерелом соціальної несправедливості [6]. Ще одним мислителем доби Просвітництва, який поєднує ідею моралі та перерозподілу є відомий економіст А. Сміт [11], котрий вважав, що за умови збереження моральнісної складової, такий механізм як ринок здатен забезпечувати ефективний та справедливий розподіл економічних благ.

В XIX столітті в роботах К. Маркса [4] чітко формується ідея *економічної несправедливості*, яка проявляється в експлуатації пролетаріату буржуазією. Відповідно, шляхом до подолання цієї ситуації стає класова боротьба, яка є результатом несправедливого розподілу засобів виробництва. Тому ідея економічної справедливості розглядається мислителем крізь призму скасування приватної власності на капітал та радикальний *перерозподіл* на користь працівників, тобто пролетаріату. Власне, ідею ліберального реформістського перерозподілу з акцентом на інституціях пропонує класик теорії справедливості Дж. Ролз [5] з його відомим принципом максимізації зиску для найменш забезпечених прошарків населення, який має підтримувався соціальними інститутами в процесі затвердження економічної політики суспільства.

Антиперерозподільну тенденцію сформував лібертаріанець Р. Нозік [8], який розглядає *перерозподіл як порушення свободи* та наполягає на мінімізації державного втручання. Дослідник вважав, що перерозподіл, як феномен, який зумовлює відчуження ресурсів від одних громадян на користь інших, *морально неприпустимим*. Відповідно, перерозподіл ніколи не може бути справедливим, оскільки порушує індивідуальні права власності, автономію та добровільність. Натомість економічна справедливість забезпечується, в межах його концепції, через утвердження справедливості самих процесів набуття прав власності та їх передачі – шляхом обміну або дарування – а також виправлення несправедливості, якщо дві попередні умови не були виконані. Відповідно, справедливість постає вже не як результат, а як процес, тобто розглядається на рівні її процесуального забезпечення. Таким чином, економічна справедливість у Р. Нозіка постає як **своєрідна процедурна чесність**, що реалізовується через механізми вільного обміну та відсутності примусу.

Зміщення фокусу на інтерсуб'єктивне, інституційне визнання, як *передумову справедливості*, здійснив неогегельянець А. Гоннет, котрий став одним з фундаторів концепту «боротьби за визнання». Такий концептуальний зсув визначив специфіку подальшого розвитку даної

проблематики, в тому числі й в економічній площині. Зокрема американська дослідниця Н. Фрейзер [7], котра аналізує феномен економічної справедливості крізь призму неопрагматизму, наголошує на дуальній моделі, яка включає в себе такі два взаємопов'язані рівні як *перерозподіл* в економічній площині та *визнання* – в культурній. Тобто економічна справедливість, згідно Н. Фрейзер, не обмежується матеріальним перерозподілом, для її забезпечення необхідно також *визнання* культурної відмінності та боротьба з приниженням й ієрархізацією ідентичностей.

Сучасні автори А. Сен [10] та М. Нусбаум [9] вже розглядають економічну справедливість як розвиток рівних можливостей громадян для реалізації їхнього потенціалу, тобто економічна справедливість постає як наявність рівного доступу до економічних можливостей. Як бачимо, йдеться не про рівність доходів, а саме про рівність доступу до можливостей. У такий спосіб, ми спостерігаємо переорієнтацію з результатів, але не на процесуальність, як у Р. Нозіка, а на можливості, що одночасно передбачає синтез економічного, соціального та культурного аспектів. Зокрема А. Сен аналізує можливості в контексті доступу до економічних ресурсів, тоді справедливість постає як можливість реалізації економічного потенціалу людини. Концепція М. Нусбаум дещо більш етично окреслена, але вона так само пропонує перелік базових можливостей, які постають передумовою економічної справедливості. Саме на основі такого підходу сформувалися концепції інклюзивного капіталізму та інклюзивної економіки загалом.

Для сучасної України надзвичайно важливо сконцентрувати зусилля в післявоєнний період на трансформації соціально-економічного середовища саме в контексті стратегій побудови інклюзивної економічної політики, яка буде максимально забезпечувати можливості для реалізації економічного потенціалу кожного громадянина. Адже ціна нерівності, як це показав Дж. Стігліц в своїй однойменній роботі [12], наносить суттєву шкоду не тільки демократичним інституціям, а й економіці суспільства в цілому. Саме тому дослідник закликав до здійснення реформ, які дозволять реалізувати більш справедливий розподіл ресурсів та створити економіку, яка буде забезпечувати інтереси не лише еліти, а суспільства в цілому.

Отже, ідеї економічної справедливості саме в контексті формування інклюзивної економіки, котра спирається на культурне визнання та рівність можливостей, мають особливо важливе значення для сучасної України в контексті післявоєнного оновлення, демократизації та інтеграції до Європейського Союзу. Реалізація такої стратегічно важливої складової соціального розвитку як інклюзивна економіка дозволить, на наш погляд, здійснити перехід від моделі виживання до

моделі розвитку, а саме сприятиме подоланню наслідків бідності, боротьбі з регіональною нерівністю та підтримці вразливих груп, особливо внутрішньо переміщених осіб та ветеранів. Також ця стратегія матиме конструктивний функціонал в напрямі розвитку людського капіталу на рівні місцевих громад, а також малого та середнього бізнесу й створюватиме умови для справедливого розподілу інвестицій, що, в свою чергу, посилюватиме довіру до економічних ініціатив держави.

Література

1. Платон. Держава / пер. Дзвинка Коваль. Київ : Markobook, 2022. 336 с.
2. Арістотель. Політика / пер. з давньогрец. та передмова О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с.
3. Лок Дж. Два трактати про правління / пер. з англ. Павло Содомора. Київ : Наш Формат, 2020. 312 с.
4. Маркс К. Капітал: у 3 т. / пер. І. Степанова-Скворцова. Київ : Політвидав України, 1954. Т 1. 790 с.
5. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. О. Мокровольський. Київ : Основи, 2001. 822 с.
6. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.
7. Fraser N., Honneth A. Redistribution or recognition? A political-philosophical exchange. New York : Verso Books, 2003. 276 p.
8. Nozick R. Anarchy, state, and utopia. New York: Basic Books, 1974. 334 p.
9. Nussbaum M. Creating capabilities: The human development approach. Cambridge : Harvard University Press, 2011. 237 p.
10. Sen A. Development as freedom. Alfred A. New York : Knopf, 1999. 336 p.
11. Smith A. The theory of moral sentiments / ed. by D. D. Raphael and A. L. Macfie. Indianapolis : Liberty Fund, 1984. 412 с.
12. Stiglitz J. E. The Price of Inequality. London: Penguin, 2013. 560 p.

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛЬНИМИ ДАНИМИ В ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ: ЕТИЧНИЙ ВИМІР

Жулясв В. В.

аспірант кафедри менеджменту

Міжрегіональної академії управління персоналом

м. Київ, Україна

Вагомим фактором економічного розвитку сучасних суспільств стали цифрові трансформації. Всі сфери економічної діяльності – виробництво, розподіл, торгівля – знаходяться під впливом технологій інтернету і мережевих комунікацій. В інформаційному / мережево-цифровому суспільстві безліч усталених способів соціальних взаємодій зазнають змін – виробництво, торгівля, політика, робота, освіта, транспорт і логістика, охорона здоров'я, соціальна комунікація, споживання, дозволя і багато іншого. Цифрові технології та інфраструктура відіграють критично важливу роль в організації діяльності державних органів, бізнес-середовищ, а також в організації приватного життя людей, дотриманні основних прав і свобод громадян демократичних суспільств. Разом із перевагами розвиток цифрових технологій супроводжується ризиками і загрозами, наочність яких зростає у кризові періоди, зокрема такі, як війни, пандемії, стихійні лиха. Війна Росії проти України показує вразливості диджиталізації та важливість інвестицій у кібербезпеку, цифрову обізнаність громадян, радикальне вдосконалення цифрових інфраструктур.

Так, у країнах Європейського союзу прийнято Рамкову програму «Цифрового десятиліття (2020–2030)», яка пропагує і підтримує досягнення вимірювальних цілей для кожної з чотирьох сфер: *підключення/зв'язок, цифрові навички, цифровий бізнес та цифрові публічні послуги*. Цілі «Цифрового десятиліття» направляють дії держав-членів, зокрема, спрямовують на об'єднання інвестицій та запуск великомасштабних, транскордонних проєктів [4].

В зв'язку з цим можна погодитися із думкою Л. Флоріді – одного із провідних науковців з вивчення інформаційного суспільства – щодо важливості проєктивного бачення і усвідомленого управління розвитком цифрових технологій на основі дотримання ціннісних засад: «(...) цифрова революція трансформує наші погляди на цінності та їхні пріоритети, на належну поведінку, на те, які інновації є не лише

стійкими, але й соціально бажаними – і управління всім цим тепер стало фундаментальним питанням» [5].

Він використовує поняття *цифрової етики*, під якою розуміють галузь етики, що вивчає та оцінює моральні проблеми, пов'язані з даними та інформацією (включаючи створення, запис, зберігання, обробку, поширення, обмін та використання), алгоритмами (включаючи штучний інтелект, штучних агентів, машинне навчання та роботів), а також із відповідними практиками та інфраструктурами (включаючи відповідальні інновації, програмування, хакерство, професійні кодекси та стандарти), з метою формулювання та підтримки морально правильних рішень (наприклад, належна поведінка або належні цінності [5]. У категоріальній рамці, яку пропонує Л.Флоріді, управління цифровими технологіями (цифрове управління), етика цифрових технологій (цифрова етика, комп'ютерна, інформаційна етика або етика даних) і регулювання цифрових технологій (цифрове регулювання) – це різні нормативні підходи, які доповнюють один одного, але їх потрібно чітко розмежовувати. На його думку, цифрове регулювання вказує на те, якими є законні та незаконні ходи в грі, але воно нічого не говорить про те, якими можуть бути хороші та найкращі ходи, серед тих, що є законними, щоб виграти в грі, тобто мати краще, справедливіше суспільство. Це є завданням як цифрової етики, з боку моральних цінностей та уподобань, так і належного цифрового врядування, з боку менеджменту [5].

Важливою проблемою цифрового суспільства і цифрової економіки є відповідальне поводження із персональними даними, обсяги яких і доступ до них постійно зростають. Аналітика персональних і неперсональних даних стала важливим активом в цифровій економіці. У новій екосистемі великих даних відбувається безпрецедентна комерціалізація даних, зібраних внаслідок поведінки осіб в цифровому середовищі. На рівні ЄС основним регулювальним законодавчим актом щодо захисту персональних даних стало прийняття Загального регламенту захисту даних (GDPR – General Data Protection Regulation), діяльність з імплементації положень якого відбувається і в Україні. Для аналізу нових етичних викликів, пов'язаних із розвитком цифрових технологій та чинним законодавством, особливо у зв'язку із розробкою і прийняттям GDPR, Європейський наглядовий орган із захисту даних (EDPS – European Data Protection Supervisor), створив у 2015 році Консультативну групу з етики. У 2018 році ця група опублікувала звіт «До цифрової етики», який став важливим кроком у рефлексії щодо нормативного управління розвитком інформаційного суспільства в ЄС. Експертна група зосередила свою увагу на розгляді фундаментальних запитів про те, що означає етика та людська поведінка в цифрову

епоху, коли базові умови людського існування перебувають під тиском взаємопов'язаності / конективності, алгоритмічного ухвалення рішень, машинного навчання, цифрового спостереження та величезних обсягів збору особистих даних. Одним із нових викликів є протиріччя між традиційним та новим розумінням власності та прав на дані, що застосовуються до персональних даних [2, р.11].

Для подальшого впровадження принципів цифрової етики важливим є і прийняття *Декларації про цифрові права та принципи*, що відображає політичні зобов'язання ЄС та його держав-членів щодо сприяння усвідомленому ставленню до питання прав та застосування чітких норм і принципів у цифровій економіці і врядуванні. У рамковій програмі ЄС «Цифрове десятиліття» підкреслено, що ці права та принципи відображають цінності ЄС, які мають бути дотримані в цифровому світі, і сприяють людиноцентричному, безпечному та стійкому баченню цифрової трансформації [4]. Декларація, зокрема, базується на Хартії основних прав ЄС [1] і акцентує такі важливі права, як свобода вираження думок і інформації, захист даних та приватність. Цифрові права та принципи також ґрунтуються на законодавстві ЄС, що робить їх реальними і обґрунтованими. Принципи Декларації побудовані навколо шести тем: (а) люди та їх права знаходяться в центрі диджитальної трансформації, (б) підтримка солідарності та інклюзії, (с) забезпечення свободи вибору в Інтернеті, (д) стимулювання участі в цифровому публічному просторі, (е) збільшення безпеки, захищеності та надання можливостей (особливо молоді), (ф) сприяння сталості цифрового майбутнього [3].

В документах ЄС наголошують на тому, що захист даних та приватність є ключовими основними правами в цифрову епоху. Ці права сприяють захисту інших основних прав, які можуть бути під загрозою через незаконне спостереження, таких як людська гідність і свобода вираження думок. У Декларації йде мова про забезпечення ефективного контролю над особистими та неособистими даними відповідно до правил захисту даних ЄС та відповідних норм. ЄС і держави-члени беруть зобов'язання ефективно захищати комунікації від несанкціонованого доступу третіх сторін, забороняючи незаконну ідентифікацію, а також незаконне зберігання записів активності:

«П.17 Кожна особа має право на приватність і захист своїх особистих даних. Це право включає в себе контроль осіб над тим, як використовуються їхні особисті дані та з ким вони діляться. П.18. Кожна особа має право на конфіденційність своїх комунікацій та інформації на своїх електронних пристроях, а також на захист від незаконного онлайн-спостереження, незаконного всепроникного трекінгу чи заходів перехоплення. П.19. Кожна особа повинна мати

можливість визначити свою цифрову спадщину та вирішувати, що буде з її особистими аккаунтами та інформацією, що її стосується, після її смерті. Ми зобов'язуємося: а) забезпечити, щоб усі мали ефективний контроль над своїми особистими та неперсональними даними відповідно до правил захисту даних ЄС та відповідного законодавства ЄС, б) забезпечення можливості для осіб легко переміщати свої особисті та неособисті дані між різними цифровими сервісами відповідно до прав на портативність; с) ефективно захищати комунікації від несанкціонованого доступу з боку третіх осіб; d) забороняти незаконну ідентифікацію, а також незаконне зберігання записів діяльності» [3].

Підсумовуючи, треба підкреслити що досвід ЄС щодо рефлексії основоположних етичних принципів та їх важливості у цифрову епоху, а також розробка конкретних дієвих механізмів впровадження нормативних актів щодо дотримання прав і свобод громадян в цифровій економіці, є важливими орієнтирами для обґрунтованих стратегій євроінтеграційної політики української держави, розробки практичних кроків з підвищення обізнаності українських громадян щодо принципів дотримання прав і свобод в цифровому суспільстві та активному впровадженні відповідних нормативних актів в законодавче поле. У той же час українська держава та її урядові, правові, економічні, безпекові, військові інститути під часі війни, спровокованої агресією Росії, накопичують унікальний досвід протидії кібератакам, дезінформації з боку держави-агресора, захисту інформації, в тому числі персональних і неперсональних даних громадян тощо. Цей досвід потребує всебічного осмислення і врахування на європейському і міжнародному рівні.

Література

1. Charter of Fundamental Rights of the European Union (Nice, 7 December 2000). URL: https://www.cvce.eu/obj/charter_of_fundamental_rights_of_the_european_union_nice_7_december_2000-en-bd4834f5-deff-4ad0-abdf-071ae4a85edf.html (дата звернення: 15.05.2025).
2. EDPS Ethics Advisory Group. Towards a digital ethics. 2018. URL: [18-01-25_eag_report_en.pdf](https://edps.europa.eu/data-privacy/files/2018-01-25_eag_report_en.pdf) (дата звернення: 15.05.2025).
3. European Declaration on Digital Rights and Principles (2022). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-declaration-digital-rights-and-principles> (дата звернення: 14.05.2025).
4. Europe's Digital Decade, 2025. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/europes-digital-decade> (дата звернення: 15.05.2025).
5. Floridi L. Soft ethics, the governance of the digital and the General Data Protection Regulation. *Phil.Trans.R. Soc.* 2018, A 376: 20180081. URL: <http://dx.doi.org/10.1098/rsta.2018.0081> (дата звернення: 15.05.2025)

THE ETHICAL DIMENSIONS OF THE FIGHT AGAINST MONEY LAUNDERING

Litkevich V. S.

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
University of Mannheim,*

*Funded by the Deutsche Forschungsgemeinschaft
Federal Republic of Germany*

In the current context of financial globalisation, effective anti-money laundering (AML) measures are essential to safeguard the integrity of the international financial system and protect it from misuse [1, p. 7]. In nearly all jurisdictions, money laundering (ML) is recognised as a criminal offence. However, the legal mechanisms underpinning AML are increasingly encountering challenges that are not only legal but also ethical. This is largely due to the fact that the laundering of illicit funds is often carried out through schemes that formally adhere to financial regulations, are legally supported, and are ethically masked.

As a result, money laundering not only violates the law but also constitutes a profound breach of fundamental ethical norms, as legal institutions are exploited to conceal and reinvest proceeds of violence, corruption, fraud, and other forms of criminal conduct. Such practices erode public trust in financial institutions and undermine the principles of justice, integrity, and the rule of law.

Another crucial aspect of the ethical dimension of AML lies in the responsibility of the state to respond to financial crime primarily through lawful means—namely, criminal and administrative law, financial oversight, international cooperation, regulatory frameworks, and sanctions. However, increasing intrusion into the private sphere, the widespread application of risk-based approaches, mass surveillance of financial transactions, and the limitation of banking, legal, and commercial confidentiality raise pressing ethical concerns:

- Where is the boundary between legitimate enforcement and infringement of personal freedoms?
- How can we prevent abuses of financial oversight mechanisms or their misuse for political persecution?
- Can the fight against money laundering be effective without a clearly articulated ethical foundation?
- How can legality, fairness, and effectiveness be properly balanced?

Answering these questions is essential. As Georg Simmel observed, values and ethical considerations are fundamental to the structure and function of economic life [2, p. VI]. Ignoring or distorting these dimensions leads to the loss of the economy's social legitimacy.

The experience of countries with developed financial systems shows that ethical concerns have significantly influenced the development of national AML legislation. In the United States, efforts to strengthen AML measures were driven by the need to combat the unintentional societal facilitation of organised crime, especially in relation to the drug trade [3]. In the United Kingdom, the adoption of the Proceeds of Crime Act 2002 (POCA) was motivated by the aim to reinforce public trust in the justice system and to combat socially harmful behaviours [4]. In Switzerland, the primary concern was the protection of the country's reputation as a trustworthy financial hub [5].

At the international level, a key ethical milestone in AML efforts was the adoption of the 1988 UN Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances [6]. This convention not only initiated the formation of an international AML regime but, for the first time, classified the laundering of proceeds derived from criminal activities as a criminal offence—clearly expressing the international community's ethical stance against actions that undermine integrity, legality, and justice.

Subsequently, the ethical underpinnings of AML were reflected in the mechanisms for ensuring compliance with the so-called normative constitution of the international PBC regime – the 40 Recommendations of the Financial Action Task Force (FATF). Recognition of a national system's compliance with these standards serves as a positive ethical and reputational incentive, strengthening public and international trust in a country's financial system. Conversely, poor compliance ratings can lead to negative consequences, such as diplomatic pressure, reputational damage, placement on "blacklists" [7, pp. 56–57], reduced credit ratings, restricted access to international financial markets, increased transaction costs, or even denial of banking services.

In national legal systems, the ethical dimension is embedded through general principles of law, human rights protections, and data privacy regulations. These elements play a pivotal role in balancing the effectiveness of AML measures with the protection of fundamental rights. Meanwhile, in international law, particularly in the field of AML, ethical principles are enshrined in the United Nations Convention against Corruption, notably in Articles 8, 12, and 14 [8]. These provisions promote integrity, transparency, and responsible financial conduct across both public and private sectors.

An example of this ethical approach is the FATF's financial inclusion policy [9], which seeks to prevent the exclusion of vulnerable populations from access to financial services, thereby promoting fairness and social justice.

Internal corporate compliance procedures [10, p. 85] also serve as ethical safeguards, helping ensure responsible business conduct and providing protection against criminal liability. Moreover, legal provisions that offer mitigation or exemption from liability in cases of voluntary cooperation with law enforcement reflect a model of ethically grounded preventive responsibility.

Professional ethics occupy a special place in the AML sphere – particularly for financial monitoring specialists, who must not only operate within the law but also uphold high standards of integrity, avoiding conflicts of interest, unjustified suspicion, and discriminatory practices.

Conclusion. Money laundering practices are becoming increasingly complex and technologically advanced. Their implementation is often made possible through the direct involvement or tacit approval of unscrupulous business actors. This evolving threat necessitates the continuous enhancement of AML measures. However, strengthening control mechanisms inevitably gives rise to ethical challenges, such as the risk of human rights violations, overreach of supervisory powers, and the erosion of boundaries between lawful oversight and unwarranted intrusion into private life.

Therefore, combating money laundering – as a central element of safeguarding the financial system – requires comprehensive attention to the ethical dimension. Only through the integration of ethical principles into AML regulatory frameworks, coupled with sustained public education on the moral unacceptability of money laundering, can these efforts achieve effectiveness, legitimacy, and resilience against misuse.

In this context, in-depth interdisciplinary research is urgently needed to explore a strategic question of contemporary financial governance: How can money laundering be effectively countered without crossing the boundaries of ethical acceptability?

References

1. International standards on combating money laundering and the financing of terrorism & proliferation. The FATF Recommendations. FATF. Updated February 2023. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/recommendations/FATF%20Recommendations%202012.pdf.coredownload.inline.pdf> (2025, Mai, 03).
2. Simmel, G. Philosophie des Geldes. Fünfte, unveränderte Auflage. Munchen Und Leipzig 1930 Verlag Von Duncker & Humblot s. 585.

3. The Cash Connection: Organized Crime, Financial Institutions, and Money Laundering (1984). President's Commission on Organized Crime. 1984. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/166517NCJRS.pdf> (2025, April, 16).

4. Proceeds of Crime Bill. Publication of Draft Clauses Presented to Parliament by the Secretary of State for the Home Department by Command of Her Majesty March 2001. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7c2d0ced915d76e2ebb930/5066.pdf> (2025, April, 17).

5. Botschaft über die Änderung des Schweizerischen Strafgesetzbuches (Gesetzgebung über Geldwäscherei und mangelnde Sorgfalt bei Geldgeschäften) vom 12. Juni 1989. Der Schweizerische Bundesrat. S. 1061–1100 URL: <https://www.amtsdruckschriften.bar.admin.ch/viewOrigDoc/10051119.pdf?ID=10051119> [in Germany]. (2025, April, 15).

6. United Nations Convention against illicit traffic in narcotic drugs and psychotropic substances. 1988. United Nations. URL: https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf (2025, April, 14).

7. Halliday, T., Levi, M. and Reuter, P. 2020. Why do transnational legal orders persist? The curious case of money-laundering controls. In: Shaffer, G. and Aaronson, E. eds. Transnational Legal Ordering of Criminal Justice. Cambridge Studies in Law and Society Cambridge : Cambridge University Press, pp. 51–83. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/transnational-legal-ordering-of-criminal-justice/why-do-transnational-legal-orders-persist/2329573275245EDD6ACAB4E238C6CA15> (2025, April, 14).

8. United Nations Convention against corruption United Nations, New York, 2004 URL: https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf (2025, Mai, 08).

9. FATF (2013–2017), Anti-money laundering and terrorist financing measures and financial inclusion – With a supplement on customer due diligence, FATF. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/images/guidance/Updated-2017-FATF-2013-Guidance.pdf>. (2025, Mai, 07).

10. Bülte, J. Grundlagen der Geldwäschestrafbarkeit und Geldwäsche-compliance für Notare. Monatsschrift für die gesamte notarielle Praxis Heft 3 / 2019. S. 75–85. URL: https://www.wiso-net.de/toc_list/NOTA/2019/NOTA__%3A2019%3A3/Heft%2B3%2B%252F%2B2019/NOTA#NOTA__nv.notar.2019.h0003.b0002 (2025, Mai, 08).

НОВІ ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ В КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ НА ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК

Смакота В. В.

*кандидат соціологічних наук,
завідувач відділу економічної соціології
Інституту соціології Національної академії наук України*

Толстих Н. В.

*кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник відділу економічної соціології
Інституту соціології Національної академії наук
м. Київ, Україна*

Становлення нових форм зайнятості в сучасному світі супроводжується зростанням додаткових суперечностей суспільного розвитку; особливої уваги дослідників потребує ненадійна (незахищена трудовим законодавством) робота, адже залучені до неї працівники є найбільш вразливою категорією зайнятих у всьому світі [1, с. 32–33].

В цьому контексті додаткового вивчення потребує інтернет-зайнятість (цифрова або гіг-зайнятість) як сфера надання послуг, опосередкованих цифровими технологіями, спрямована на отримання доходу шляхом використання онлайн-платформ, вебсайтів або мобільних додатків, розповсюдження якої відбувається у глобальних масштабах. Нові форми зайнятості в поєднанні з цифровими можливостями, як це уявлялось на початковому етапі їх виникнення, відігравали важливу роль у швидкому відновленні економіки, сприяли вигоді як для роботодавців, так і для працівників, у тому числі в часи економічних криз і скорочення стандартних робочих місць. Забезпечуючи практично миттєвий дохід, вони здатні стати доступним джерелом доходу для більшої частини працездатного населення. Крім того, на рівні конкретної людини цифрова зайнятість видавалась гнучкою і в сенсі часу, робочого місця (замість нього з'являється поняття «цифрове робоче місце»), тривалості виконання роботи, яка регулюється самим працівником (що, як очікується, дає змогу дотримуватися особистого балансу праці та відпочинку). Така зайнятість в цілому не зазнає впливу екстремальних ситуацій на відміну від стандартних форм, що вимагають конкретних умов роботи. Часто цифрові праців-

ники можуть обирати країну для сплати податків (або взагалі їх не платити).

На прикладі України можна спостерігати зростання кількості цифрових платформ або розвитку ринку фрилансу за умов погіршення макроекономічної ситуації. Рівень освіти населення України (разом з невимогливістю до умов праці) дає змогу українським робітникам освоювати зайнятість в ІТ-сфері та впевнено конкурувати на міжнародному ринку праці, а самі цифрові технології здатні не тільки розширити можливості для працевлаштування, освіти та саморозвитку, а й допомогти зберегти наявне місце роботи або навчання (чим скористалася значна частина населення України під час пандемії COVID-19 та широкомасштабних бойових дій). В екстремальних умовах гнучкість та адаптивність – як основні характеристики цього типу зайнятості – стали максимально ефективним ресурсом на ринку праці. В останні ж роки падіння економіки, руйнування інфраструктури й вибухове зростання міграції створили умови, в яких деякі види зайнятості (нові, нестабільні, що знаходяться поза рамками трудового законодавства) стали найбільш затребуваними і такими, що часто фактично забезпечують виживання робітника. Якщо раніше (принаймні у допандемійні часи) цифрова робота у більшості випадків визнавалися «альтернативною» (тобто одним із варіантів підробітку, який можна суміщати з основною стандартною трудовою діяльністю), то сьогодні такі способи працевлаштування стають дедалі більш поширеними типами основного місця роботи та отримання доходу. Щоправда, таке поширення відбувається не тільки на ринку праці в Україні, але й у всьому світі, який долучений до Інтернет-зв'язку. Отже, з'явившись як сфера додаткового альтернативного заробітку, така цифрова зайнятість поступово стає невіддільною частиною глобального ринку праці.

При цьому поступово наукові дослідження роботи на цифрових платформах довели, що остання дає працівникам не тільки більші можливості просторово-темпоральної мобільності, а й таїть у собі нові соціальні ризики та небезпеки, водночас поглиблюючи ті соціальні загрози, що існували раніше. Тому її регуляція є нагальною потребою суспільства та окремої людини.

Європейські автори, провівши дослідження з цієї тематики у просторі сучасного європейського суспільства, зазначають, що наразі ідеальний фриланс-працівник платформи (digital tournament platform) – це той, хто повинен бути постійно доступним, дуже швидко реагувати і працювати вдень і вночі (включаючи вихідні та святкові дні), щоб укластися в стислий термін; (2) бути уважним, враховувати побажання клієнта в будь-який момент, позитивно реагувати на всі клієнтські

запити (у тому числі додаткових робіт, не погоджених раніше та не обговорюваних у бюджеті); (3) мовчати, адже будь-який конфлікт чи скарга можуть призвести до серйозних наслідків, таких як зниження робочої рейтингової оцінки або навіть призупинення контракту; та (4) брати участь у постійній конкуренції, яка вимагає (само)інвестування та самовдосконалення, щоб отримати перевагу над іншими фрилансерами. Недотримання вимог спричиняє стигматизацію з боку платформи (наприклад, шляхом деактивації профілю працівника, який в результаті втрачає репутацію, створену ним на платформі) та клієнта (наприклад, низькі рейтинги призводять до меншої кількості замовлення та зниження доходу) [4, с. 30–31].

Водночас європейські законодавці продемонстрували найбільш соціально орієнтований спосіб стандартизації нових форм зайнятості, такий як встановлення «презумпції зайнятості», що означає безумовне прийняття факту працевлаштування працівника і забезпечує правову базу трудових відносин; отже, працівники онлайн-платформ отримують ту ж соціально-економічну захищеність, що й стандартно зайняті наймані працівники відповідно до законодавства ЄС і національних законодавств [2]. Останнє є ключем до їх соціально-економічного захисту (адже відмовляючись бути роботодавцем, оператори платформ не тільки ухиляються від обов'язку платити внески на соціальне забезпечення, а й обходять соціально-трудові зобов'язання, знімаючи з себе відповідальність за здоров'я і безпеку працівника).

У часи розквіту стандартного трудового договору в кожній людині-робітника існував до певної міри стабільний горизонт планування з погляду стабільного доходу, фіксованого набору робочих годин, днів, тижнів і навіть років, а також тимчасового та просторового розподілу (між домом та роботою). В умовах нестабільної зайнятості все це зникає. Розпочаті в 1980–90-х рр. неоліберальні політичні реформи в Європі призвели до важливих перетворень, що посилили нестабільність на ринках праці через скорочення інституційних ресурсів [4, р. 53–54].

Загалом можна зазначити, що регулювання державою трудових відносин своїх громадян є вимогою часу і запорукою сталого соціально-економічного розвитку; такі дії, як встановлення соціальних стандартів праці та відпочинку, гарантійних виплат та забезпечення правом голосу є єдиним механізмом запобігання конфліктним ситуаціям у сфері праці. Адже, як свідчить міжнародна практика, вигода від зростання незахищеної зайнятості для окремого працівника або підприємства в короткостроковій перспективі може мати негативні наслідки для економіки в цілому, такі як недостатнє інвестування в інновації, уповільнення темпів зростання продуктивності праці, загрози системам соціального забезпечення, висока волатильність

ринку праці [3]. Саме тому цю зайнятість часто ототожнюють з неякісною та вразливою – як для людини, так і для суспільства в цілому.

Виходячи з цього, важливою складовою законодавчого регулювання праці є розробка відповідних трудових стандартів, що будуть закріплені в трудовому договорі. Держава має бути безпосереднім учасником і гарантом виконання трудового договору, надання працівникам обов'язкового соціального захисту (нарівні з іншими найманими працівниками). Важливим моментом втілення таких норм законодавства є постійний моніторинг ринку праці та дослідження умов праці найбільш вразливих робітників. Для забезпечення їх соціального захисту сьогодні є необхідною гармонізація обліку їхнього стажу і соціальних внесків з чинними нормами трудового законодавства. Нагальною також стає розробка і впровадження базової соціальної допомоги для тих працівників, які не мають достатнього стажу.

Література

1. Global Wage Report 2022–23. The impact of inflation and COVID-19 on wages and purchasing power. *International Labour Organization*, 2023. 148 p. URL: <https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/global-wage-report-2022-23-impact-inflation-and-covid-19-wages-and>
2. Garben, S. «Old» rules and protections for the «new» world of work. URL: <https://www.socialeurope.eu/old-rules-and-protections-forthe-new-world-of-work>
3. Bérastégui, P. Teleworking in the aftermath of the Covid-19 pandemic: enabling conditions for a successful transition. *ETUI*. 2020. URL: <https://www.etui.org/publications/teleworking-aftermath-covid-19-pandemic>
4. Pulignano, V., Domecka, M. *The Politics of Unpaid Labour. How the Study of Unpaid Labour Can Help Address Inequality in Precarious Work*. 2025. 320 p. URL: <https://fdslive.oup.com/www.oup.com/academic/pdf/openaccess/9780198888130.pdf>

СЕКЦІЯ 2. ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-5>

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН

Жаліло Я. А.

доктор економічних наук,

старший науковий співробітник,

Національного інституту стратегічних досліджень

м. Київ, Україна

Обґрунтування рішень у сфері економічної політики традиційно балансує між прагматичним емпіризмом та ідеальною теоретичністю. Для різних умов точка ефективної рівноваги зазвичай різна, хоча вона ніколи не перебуває у зоні екстремальних значень. Її конкретне позиціонування визначається інституційною досконалістю об'єкта політики – економічної системи. Чим досконаліші інститути – тим більш абстрактним (теоретичним) може бути обґрунтування політики. Недієві інститути, навпаки, змушують частіше вдаватися до «ручного керування», для якого найціннішим є емпіричний досвід.

Проте така «двовимірна» модель чинна лише для структурно однорідної економічної системи. У разі ж системних змін еволюція інститутів не є лінійною, набуває прояву явище інституційної конкуренції [2]. Відповідно, залежно від того, які інститути та системи інститутів виявляються привабливішими у цій конкуренції, економічна політика більше тяжіє до прагматизму (переважання практичних, переважно короткострокових задач) – чи до «ідеалізму» (мотивації на основі світоглядних, уявних, переважно довгострокових орієнтирів).

Наразі світ перебуває у стані перманентних системних змін. Стрімкі технологічні зрушення змінюють значущість та цінність ресурсів, глобальні ресурсні потоки та розподіл економічних «точок тяжіння». Водночас, наростають «трансцендентні» (ті, що виходять за межі традиційного досвіду) виклики, які не інституціоналізовані досі належним чином в економічній сфері [3]. Безпекові загрози, глобальні кліматичні зміни, глобальна нерівність, цифровий розрив, пандемії – ймовірно, ще не вичерпний перелік таких неінституціоналізованих викликів для

економіки. Для України головним таким викликом стала повномасштабна війна. Такі виклики не інтегровані в систему реакцій економічної системи на ризики, а отже – не ведуть автоматично до її адаптації, спроможні посилювати турбулентність через інституційну неусталеність реагування на них економічних суб'єктів.

Наукове обґрунтування економічної політики за таких умов стикається з надзвичайними труднощами. Радикальна зміна системи цінностей та мотивацій призводить до недієвості традиційних методів, які спираються на екстраполяцію попереднього досвіду. Так само малоефективними виявляються доступні теоретичні моделі, оскільки різкі системні зрушення змінюють базові припущення, на яких такі моделі будуються. За неефективності наукового обґрунтування посилюється тренд прагматизації та звуження часового горизонту практичних політик. Політики дедалі більш явно стискаються до проектних підходів, з обмеженою результативністю та відсутністю синергетичного ефекту для країни.

Основні причини труднощів належного обґрунтування економічної політики випливають із розбалансованості системи цінностей та мотивацій, що формує хибний порядок денний політик та призводить до хибних/неповних оцінок та висновків. Така розбалансованість набуває наступних форм:

1. Інституційна інерція – збереження застарілих інститутів внаслідок їх інертності та ригідності, відповідно, спроможність об'єкта певний час функціонувати на звичних засадах, що обумовлює відсутність попиту на обґрунтування нових політик.

2. «Гіперфаховість» як різновид інституційної інерції – переважання обґрунтування цілей тих політик, які представлені більш фаховими експертами – це веде до сегментації політик та формування абстрактних цілей: відшукуються цілі для політик, а не політики для цілей.

3. Популізм (безпосередньо пов'язаний з політичним циклом) – апіорна ціль у запитах влади чи політичних сил тоді починає тяжіти над обґрунтуванням, і останнє втрачає значущість.

4. Лобізм та корупція – результат приблизно такий самий, як і за популізму, проте може виникати множинність обґрунтувань, що конкурують між собою, обслуговуючи інтереси корпоративних груп.

5. «Сервільність» – невинуватене пріоритизування в обґрунтуваннях окремих цілей, як правило, у середовищі грантової аналітики, при неврахуванні стратегічних цілей та національних інтересів.

6. Брак інформації – недостовірність чи непоказовість статистики, яка не характеризує якісні зміни, особливо в умовах обмежень

воєнного часу. До того ж, кількісні індикатори не завжди показові щодо якісних змін, а формування якісних (синтетичних) показників методологічно ускладнене, а часто неможливе.

Між тим, важливість наукового обґрунтування політики зростає, оскільки непридатність попереднього досвіду та недостатність інститутів реагування на виклики властиві усім гравцям національної економіки. Отже, завдання науковців та аналітиків – знайти шляхи адекватного наукового обґрунтування економічної політики, зважаючи на згадані вище виклики та ризики. Це можливо зробити на наступних напрямках.

1. Визначення шляхів *інституціоналізації* ризиків та викликів. Інтерналізація позаконотичних чинників через «капіталізацію» їх впливу на економічні процеси – визначення можливостей оцінити цей вплив в економічних категоріях, ідентифікувати економічні процеси, спрямовані на відповідь на ці виклики.

2. Врахування *суб'єктності* – ідентифікація й максимальне врахування специфічних рис об'єкта політики та його суб'єктності – здатності діяти та приймати відповідальні рішення під впливом власних мотивацій – для формування рекомендацій щодо таргетованої політики. При цьому необхідно брати до уваги «розмивання» специфічних ролей суб'єктів та розширення їхніх спроможностей [4], постійну реідентифікацію головних акторів економічної системи, уточнення їхніх інституційно обумовлених ролей та зв'язків [1].

3. Врахування цінностей *стійкості* (та безпеки), що впливають на вибір, який роблять актори економічного простору. У цьому контексті можливе послаблення мотивацій, продиктованих безпосередньою економічною раціональністю. Проте важливо максимально капіталізувати досягнуту стійкість шляхом можливостей прибуткової діяльності. У макроекономічному масштабі важливо визначити ключові детермінанти стійкості, які, ймовірно, ефективніше формувати в рамках загальнодержавної політики, отримуючи економію на масштабі.

4. Врахування *територіального* виміру. Територіальний економічний комплекс представляє ресурси, а також рушії, які надають можливості реалізувати ці ресурси. Важливе правильне розуміння цього комплексу, щоб виявити ці можливості. Як правило, в умовах системних змін утворюється лаг практичної імплікації цих змін на регіональному/місцевому рівні, що веде до втрати можливостей та наростання диспропорцій.

5. Увага до *синтетичних* та *комплементарних* політик. Виявляти такі можливості важливо в контексті зниження дієвості стандартних («прямих») політик. *Синтетичні політики* передбачають узгоджене

поєднання заходів різних політик, меш дієвих поодиноч, з метою синергічного досягнення єдиної цілі. *Комплементарні* – взаємну підтримку політиками у різних сферах відповідних (різних) цілей цих політик. Специфічним феноменом сучасності є «*політики-субститути*» – спрямовані на досягнення цілей, невластивих політиці у даній сфері (наприклад, досягнення антиінфляційних цілей через структурні зміни економіки).

6. Вирішення проблеми *вимірюваності*. Попри відсутність або нерелевантність даних у жодному разі не можна допустити, щоб невимірюваність призвела до виключення процесу з поля уваги. Альтернативи – непрямі дані, умовно прийнятні, нові джерела даних, зокрема – «великі дані», які отримуються завдяки впровадженню новітніх технологій.

7. Врахування та використання *технологічного* чинника ефективності політик. Технологічні зрушення не лише ведуть до системних збурень, але й часто пропонують рішення. Тому важливі увага до досліджень у суміжних (технічних) сферах науки та міждисциплінарна консолідація досліджень.

Література

1. Antara Haldar Says More... *Project Syndicate*. 2023. November 28. URL: <https://www.project-syndicate.org/onpoint/an-interview-with-antara-haldar-on-behavioral-economics-development-models-governance-2023-11> (Дата звернення 12.05.2025).
2. Pejovich, S. The Market for Institutions Versus the Strong Hand of the State: the Case of Eastern Europe. *Economic Institutions, Markets and Competition*. Cheltenham: Edward Elgar, 1996. Pp. 111–126.
3. Global Risks Report, 20th Edition / World Economic Forum, 2025. URL: <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025> (Дата звернення 30.03.2025). 104 p.
4. Zhalilo Y. Institutional Background of Effective Strategies for Business Sustainability. *Managerial strategies for business sustainability during turbulent times* / Ramona-Diana Leon, editor. Hershey : Business Science Reference, 2022. Pp. 23–40.

СЕКЦІЯ 3. ТЕОРІЯ КАПІТАЛУ В СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-6>

МИСЛЕННЯ ЯК КАПІТАЛ: ФІЛОСОФІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНА ЕКОЛОГІЯ

Гончаренко К. С.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії*

*Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*

Лінкевич П. І.

магістрант кафедри філософії

*Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

1. Політико-ресурсна інфраструктура мислення

У сучасному соціальному просторі мислення дедалі частіше виступає не як автономна діяльність суб'єкта, а як *об'єкт маніпулятивного використання*. В епоху ідеологічних скорочень, стратегічної комунікації та політичного маркетингу воно потрапляє під дію *інфантильних або упереджених схем*, які знижують складність реальності до зручного для управління формату. Ідеї справедливості, свободи чи гідності трансформуються в інструменти утвердження владного порядку, процесу, який блискуче визначив Олуфемі Тайво як «захоплення елітами» (*elite capture*) [4, с. 12].

Мислення, позбавлене критичного виміру, дедалі частіше виступає *ресурсом експлуатації*, а не простором визволення. У контексті сучасних економік знань інтелектуальна діяльність зводиться до *утилітарних і фрагментарних форм*: вузькоспеціалізовані освітні продукти, інформаційна індустрія розваг, псевдодоступна наука. Це сприяє появі *виробничо-користувацької моделі людини*, яка функціонує на рівні споживач-виробник, але позбавлена здатності до рефлексії щодо світу загалом.

Як зазначає Йохан Хультман у «Маніфесті ресурсифікації», жоден об'єкт не є ресурсом сам по собі, ним його робить соціальний процес, який надає йому функціонального значення [2, с. 4]. За цією логікою *і мислення може бути ресурсифіковане*, коли воно стає не вільною дією, а виступає технологією управління.

На цю ж проблему вказує Бенджамін Бреттон у праці *The Revenge of the Real* (2021), де аналізує провали глобального реагування на пандемію COVID-19. За його словами, катастрофа була не стільки наслідком нестачі матеріальних ресурсів, скільки проявом кризи стратегічного мислення, такого дефіциту когнітивних систем, що здатні синтезувати інформацію, проектувати майбутнє й формувати цілісні моделі дії [3, с. 8]. У цьому сенсі мислення постає як архітектура управління реальністю, ігнорування якої призводить до політичної імпотенції та управлінського колапсу. Водночас така деградація мислення не є його остатнім занепадом – воно зберігає свою внутрішню силу, що виходить за межі функціональної експлуатації.

2. Мислення як стихія: амбівалентна сила творення і руйнування

Попри свою ресурсифікацію, мислення не може бути повністю зведене до інструменту. Воно залишається *стихією*, тобто силою, яка здатна не лише розвивати, а й *руйнувати*. Війни, екологічна деградація, культурні імперіалізми – усе це не просто наслідки технологічного поступу, а результати *конкретних когнітивних програм*.

Цей амбівалентний характер мислення вимагає його осмислення не лише як соціального чи індивідуального процесу, але як частини ширших, навіть *елементарних*, структур взаємодії з реальністю. У цьому контексті показовим є підхід Юссі Паріккі, який пропонує розглядати медіа-технології не як зовнішнє до природи, а як *елементарну силу*, що перетинає тіло, землю, простір [5, с. 414]. За цією логікою і мислення можна розглядати як стихійний процес, який визначає якість реальності: її складність, сталість або крихкість.

Та якщо мислення є стихією, здатною творити і руйнувати, то перед тими, хто має до нього доступ, стоїть особлива відповідальність: не дозволити цій силі залишитися марною в епосі, яка потребує свідомого втручання.

В сучасній демократії проголошується право кожного індивіда на творення майбутнього. Однак на практиці це право *дефакто не реалізується*, оскільки громадяни не мають *доступу до системного знання*, необхідного для свідомої участі у складних соціальних процесах. Ця розривність між потенціалом і реальністю демократії вказує на необхідність переосмислення її когнітивної основи.

3. Демократія і мислення: від декорації до реальності

Якщо ми справді вважаємо людину *суб'єктом творення світу*, то ключовим завданням демократії має бути *забезпечення доступу до якісної інформації*, здатної активізувати мислення як потенціал. Необхідно перейти від *моделі пасивної участі (голосування)* до *моделі когнітивної відповідальності*, в якій людина усвідомлює власну причетність до формування політичного, екологічного і культурного ландшафту.

Символічно цю потребу ілюструє євангельська притча про десять дів (Мт. 25:3–5) [1, с. 1000], у якій світильник виступає як образ інструменту мислення, здатного розрізняти, освітлювати та бути орієнтиром в складній ситуації. Проте сам по собі цей інструмент є безсилим без оливи – накопиченого внутрішнього ресурсу: інтелектуальної енергії, рефлексії, здатності зосередитися й бачити суть. У цьому контексті мислення постає не як реакція, а як форма готовності, що загартовується в процесі тривалого визрівання та робить людину здатною діяти у вирішальні моменти не імпульсивно, а відповідально. Саме тому необхідна не лише особиста підготовка, а й інституційна підтримка мислення як практики, і цю роль покликана виконувати філософія.

4. Якість інформації як передумова виживання

У цьому світлі *філософія постає як дисципліна якості мислення*, тобто як форма оптики, що дозволяє не лише бачити, але й розрізняти. Саме філософія має відповідати за *екологію інформації*: відсіювати шкідливе, формувати критичні навички, ставити під сумнів очевидне. Якщо інформація – це ґрунт, то *мислення є корінням*, і його якість залежить від добрив, якими ми його насичуємо.

Тому *питання мислення – це не лише питання капіталу, а й питання вибору напрямку*: інвестувати у підтримку чи руйнування, у маніпуляцію чи відповідальність, у розпад чи усвідомлення. Саме тому філософія не є лише коментарем до дійсності – вона є *інструментом творення реального*, іноді єдиним, що залишився.

Якість інформації – є не лише вишуканим епітетом журналістики, а радше виступає елементарною компонентою імунної реакції розуму: як антитіло відрізняє вірус від клітини, так перевірка джерела відрізняє знання від слуху; організм, що втрачає імунітет приречений на загибель, культура, яку сповнює фальсифікованість, прирікає себе на цивілізаційний сепсис.

Висновки. Отже, мислення в сучасному світі вже не може розглядатися як нейтральна або автономна діяльність – воно постає водночас як ресурс, капітал, стихія і поле політичної боротьби. Саме тому питання про якість мислення перетворюється на питання

стратегічного виживання: від того, як і в що інвестується інтелектуальна енергія, залежить не лише майбутнє демократії, а й сама здатність людства зберігати і розвивати свою реальність. Мислення, яке позбавлене глибини, критичності й зв'язку з реальністю, стає знаряддям маніпуляції, самознищення або стагнації. Навпаки, мислення як здатність до відповідального осмислення, як практика внутрішньої підготовки – це єдина реальна інфраструктура свободи. І саме тому філософія, як простір розрізнення, як інституція очищення змісту, як аналітика меж можливого, сьогодні стає не розкішшю, а необхідністю.

Література

1. Біблія. Переклад УБТ. Київ: Університет Біблійної Теології, 2023. 1241 с.
2. Hultman J. et al. A resourcification manifesto. Research Policy, 2021. Vol. 50, No. 9. P. 104–297.
3. Bratton B. The revenge of the real: Politics for a post-pandemic world. London : Verso, 2021. 224 p.
4. Táíwò O. O. Elite Capture: How the Powerful Took Over Identity Politics. Chicago : Haymarket Books, 2022. 200 p.
5. Parikka J., Peters J.D. The elements and media theory. *Cultural Politics*. 2015. Vol. 11(3). P. 411–421.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-7>

КАПІТАЛ: ВІД ЕКОНОМІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО СУТНІСНОЇ ОСНОВИ

Діденко Л. В.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Сучасний світ звеличує *капітал* через посилення штучної уваги до нього переважно через акцентування його функційності та/або характеристик.

Головна проблема прихована саме в економічному соціосегменті: поняття «капітал» є результатом багатьох «епохових переходів» – первинно від ресурсів (удоступнених, накопичуваних, кількісно

обраховуваних), які складали основу власності (тобто (не)легітимно «закріплювались за деким») та були маркером багатства (як результату владарювання над ресурсами). Ця «тенденція до роботи з ресурсами» посприяла з'яві поняття «капітал», проте воно не отримало чіткого сутнісного дефініціювання від представників класичної політичної економії та економічної теорії: економісти розглядали радше проявність капіталу через варіативи, функції, особливості тощо.

Капітал як людський «оптимізований конструкт» має складну історію становлення, яка розгортається по-різному в кожній культуролокації. Водночас його основою є саме багатство: з квадролексним акцентуванням найзначимішого (тобто: просторово-культурне, часово-історичне, об'єкто-ресурсне, аксіологічно-смісловне).

Реконструктивно поняття «капітал» отримало переважно «об'єкто-ресурсний зміст» (тобто його уточнювали через «домінувальні епохові культуроакцентовані складники» – худобу, землю, майно, гроші тощо).

Західноєвропейська традиція «опрацювання» поняття «капітал» своєрідно посилюється не один раз. Для давньогрецької Античності було характерним розмежування «природного» (землеробство, торгівля товарами, ремісництво) та «неприродного» (лихварство) збагачення [1]. Римоміперська формула позики була суворо регламентованою та супроводжувалась численними обмеженнями. В обидвох культуролокаціях мислителі наголошували на моральних аспектах господарювання (і – відповідно – економічної діяльності): багатства мало бути достатньо для життєдіяльності родини/роду, а надмірність і жадібність вважали вадами, яких слід було уникати.

З плином часу економічні практики ускладнювалися, що зумовлювало формування наступних змістових витків поняття «капітал»: 1) позичання під відсотки (або лихварство) як зисково-фінансова форма (Середньовіччя); 2) пре-банківські та пре-біржові операції, що посилили грошово-кредитний аспект капіталу (Ренесанс); 3) матеріально-речовий підхід до капіталу (XVIII ст.) [2]; 4) монетарний підхід до змісту капіталу в контексті праці та виробництва (XIX ст.) [3].

У XX ст. дефініціювання капіталу значно ускладнилося – його почали «фрагментувати» на численні варіативи (тобто капітал «розмножився» у різноманітності підходів, типів/видів/форм). Він і донині залишається складним для однозначного визначення.

Мовоодиницевий конструкт «сутнісна основа», зазначений у запропонованій темі, є своєрідним «логічним покручем», оскільки «основа» за своєю природою вже передбачає «сутність». Водночас у контексті даного дослідження цей «поняттєвий парадокс» постає

прийомом, що має на меті акцентувати необхідне – з точки зору філософа – щодо поняття «капітал».

Галузеві фахівці нерідко критикують філософію за її «надмірну абстрактність». Утім, саме вона часто слугує «рятівним колом» у роботі з базовими конструктами/поняттями в усіх соціосегментах. Адже окреслення чіткої основи окремого поняття уможливорює коректну застосовність поняттєво-термінологійного каркасу як в межах окремої галузі, так само й в міжгалузевому просторі.

Сутнісна дефініція капіталу уможливорює відкрите «широке поле елементоохоплення»: від класично-усталених – кількісно-вимірюваних форм (тобто худоби, землі, майна, грошей тощо) – до антропоодиночії, яка своїми діями сприяє капіталізуванню будь-чого. Капітал постає як потенційна або актуалізована здатність створювати, акумулювати й передавати цінність через системні відносини, що забезпечують відкладену або безпосередню перевагу у доступі до ресурсів, влади, впливу чи продуктивності. У такому розумінні капітал незводимий до чого конкретного: він радше постає оформленим потенціалом.

Отже, перехід від економічних підходів до виявлення сутнісної основи капіталу завдяки філософії не лише спрощує його розуміння як «людського конструкту», а й розширює науковий лексикон. Такий філософсько-економічний підхід до осмислення поняття «капітал» акцентує увагу «зацікавлених (між)галузевих фахівців» (економістів, соціологів, політологів та ін.) не тільки на його функційності та/або характеристиках, але й на його підґрунті, що в подальшому впливатиме на форми антроповзаємодії у формуванні «перспективнішого майбутнього».

Література

1. Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 239 с.
2. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / переклад з англ. О. Васильєва, М. Межев'якіної, А. Малівського. Київ : Port-Royal. 2001. 594 с.
3. Marx K. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Hamburg, 1890. {MEGA II/10: "Das Kapital", 1. Band, Druckfassung 1890}. MEGAdigital. Ökonomische Texte von Karl Marx im Internet. Berlin: Berlin – Brandenburgische Akademie der Wissenschaften & TELOTA, 2012. URL: <http://telota.bbaw.de/mega/>

СЕКЦІЯ 4. ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-8>

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ЛІДЕРСТВА В ЕКОНОМІЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Бачинська О. М.

*кандидат економічних наук,
викладач кафедри публічного управління, менеджменту
та інклюзивної економіки
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
м. Кам'янець-Подільський, Україна*

Лідерство в економіці традиційно розглядалося крізь призму маскулінних характеристик, що історично призвело до незначного представлення жінок на керівних посадах. Однак зростаюче усвідомлення важливості інклюзивності та різноманітності в усіх сферах суспільного життя актуалізує питання гендерного виміру лідерства, зокрема і в сфері економіки. Сучасні економічні виклики, такі як необхідність інновацій, адаптивність та соціальна відповідальність вимагають переосмислення усталених підходів до лідерства та визнання цінності різних стилів управління незалежно від статі.

П'ятою Ціллю сталого розвитку визначено досягнення гендерної рівності. Проте, аналіз даних за 2024 рік свідчить про недостатній прогрес у цьому напрямку: жінки складають лише 39% від загальної кількості зайнятих у світі та займають лише 27% керівних посад, причому в найменш розвинених країнах спостерігається негативна тенденція. Питання гендерної рівності є багатограним. Одним із важливих аспектів є його вплив на соціально-економічний розвиток країни. Крім того, більш розвинене та відкрите суспільство сприяє кращому захисту прав усіх громадян. Водночас, розширення участі жінок у бізнесі та скорочення гендерного розриву можуть мати певні негативні наслідки: у розвинених країнах це може призводити до зниження народжуваності через тенденцію жінок пізніше вступати в шлюб, що потенційно може спричиняти міграційні кризи або навіть спроби захоплення територій з низькою щільністю населення [1].

Згідно з Глобальним індексом гендерного розриву за 2023 рік, жодна країна ще не досягла повного гендерного паритету, хоча дев'ять країн-лідерів (Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Нова Зеландія, Швеція, Німеччина, Нікарагуа, Намібія та Литва) скоротили щонайменше 80% свого розриву. Вже 14-й рік поспіль Ісландія (91,2%) посідає перше місце. Вона також продовжує бути єдиною країною, якій вдалося скоротити гендерний розрив на понад 90%. Україна в цьому рейтингу посідає 66 місце серед 146 країн за рівнем усунення гендерного розриву в економічній участі та можливостях. Враховуючи сьогоденний прогрес, то країни Європи досягнуть гендерного паритету через 67 років, Північній Америці потрібно ще 95 років, а країнам Євразії та Центральній Азії знадобиться 167 років [2].

Гендерний розрив в оплаті праці простежується в усьому світі і практично в усіх галузях та професіях, незалежно від об'єктивних факторів, які можуть впливати на дохід. Середній розрив в оплаті праці в ЄС становить 13%, хоч рівна оплата за роботу рівної цінності є одним з основоположних принципів ЄС. Іншими словами: жінки зароблять 0,87 центів на кожне євро, сплачене чоловіку. В Україні розрив в оплаті праці у 2023 році був на рівні 18,6%. Ця статистика демонструє, що проблема гендерної нерівності не є обмеженою жодною конкретною галуззю, а існує навіть у тих сферах, які вважаються прогресивними [3].

Вивчення лідерства охоплює широкий спектр теоретичних підходів, зокрема:

- соціально-рольова теорія стверджує, що гендерні стереотипи формуються на основі розподілу праці між статями в суспільстві, що призводить до очікування різних якостей та поведінки від чоловіків та жінок. Ці стереотипи можуть обмежувати можливості жінок для кар'єрного зростання, оскільки лідерські позиції часто асоціюються з «чоловічими» якостями, такими як наполегливість, рішучість та авторитарність [4];

- теорія гендерних рамок пояснює, як інтерпретація поведінки лідерів залежить від їхньої статі – одна й та сама поведінка може оцінюватися по-різному залежно від того демонструє її чоловік чи жінка. Наприклад, наполегливість у чоловіка може сприйматися як лідерська якість, а у жінки – як агресивність [5];

- згідно з теорією гендерного відбору лідерів (Дж. Боумен, С. Суттон), до жінок і чоловіків на керівних посадах висуваються неоднакові вимоги. Жінкам часто доводиться докладати більше зусиль і демонструвати вищу професійну компетентність, аби претендувати на ті самі посади, що й чоловіки. Це зумовлено глибоко вкоріненими упередженнями, які сприймаються як «природний порядок речей»

і приписуються нібито вродженим якостям жінок і чоловіків. Подолати такі стереотипи надзвичайно складно, і саме вони сприяють формуванню гендерної нерівності, а інколи й відкритої дискримінації в кар'єрному зростанні [6].

В цілому, результати досліджень показують, що основною причиною гендерної нерівності у лідерстві є поширені гендерні та культурні стереотипи. Через це від жінки-лідера очікують більш високого рівня компетентності, ніж від чоловіка на аналогічній посаді. У колективах, де переважають жінки, перевагу часто надають чоловікам, іноді виключно через їхню стать. У суспільствах з виражено маскулінною культурою жінки з рисами, притаманними традиційному чоловічому образу, можуть відчувати внутрішній конфлікт, що негативно впливає на їхню ефективність. Прагнення жінки до лідерства нерідко сприймається як спроба подолати уявну «неповноцінність». Крім того, внаслідок вищого соціального статусу чоловіків, лідера-чоловіка на початковому етапі сприймають позитивніше.

Подолання гендерної нерівності в управлінні потребує комплексного науково обґрунтованого підходу. До першочергових заходів у цьому напрямі можна віднести:

1. Нейтралізацію гендерних упереджень (впровадження об'єктивних критеріїв оцінювання, «сліпих» методологій відбору та навчання з усвідомлення упереджень для мінімізації суб'єктивності в процесах найму та просування);

2. Оптимізацію балансу «робота – особисте життя» (забезпечення гнучких режимів праці, оплачуваної відпустки по догляду за дитиною для обох статей, інфраструктурної підтримки для поєднання професійних та особистих обов'язків);

3. Формування інклюзивного середовища (запровадження політик нульової толерантності до дискримінації, ефективних механізмів реагування на порушення, менторських програм та тренінгів з гендерної чутливості для культивування поваги та рівних можливостей);

4. Забезпечення рівної оплати праці (проведення регулярних аудитів заробітної плати та застосування об'єктивних систем оцінки посад для усунення гендерних розривів в оплаті);

5. Сприяння лідерству жінок (реалізація програм наставництва, розвитку лідерських навичок та встановлення кількісних цілей щодо представництва жінок на керівних посадах);

6. Трансформацію корпоративної культури (активне просування цінностей гендерної рівності, використання інклюзивної комунікації та заохочення чоловічої підтримки для подолання стереотипів).

Ефективність зазначених заходів потребує емпіричної верифікації та постійного моніторингу для досягнення стійких змін у представництві статей на управлінських посадах.

Проведене дослідження в черговий раз підтверджує, що гендерні аспекти лідерства є ключовим фактором для забезпечення сталого та інклюзивного економічного розвитку. Історично сформовані уявлення про лідерство як про виключно чоловічу прерогативу обмежують економічний потенціал та призводять до втрати людського потенціалу. Переосмислення лідерських практик з урахуванням гендерного різноманіття, подолання існуючих бар'єрів та розкриття потенціалу жіночого лідерства відкриває нові можливості для інновацій, ефективнішого управління та забезпечення конкурентоздатності і сталого розвитку сучасної економіки.

Література

1. Кильникевич О., Кіщак І., Данік Н. Гендерний вимір інноваційного підприємництва в Україні: еволюційний розвиток. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2024. Вип. 3(4). С. 1—8.
2. Global Gender Gap Report 2023. URL: <https://www.weforum.org/publications/-global-gender-gap-report-2023/>
3. На 18,6% менше. Що таке гендерний розрив в оплаті праці? URL: <https://jurfem.com.ua/hendernyy-rosryv/>
4. Heilman M.E. Gender stereotypes and their lack of fit with senior business roles: Implications for workforce diversity. *Gender & Society*, 2012. № 26(4). Pp. 655–677.
5. Ridgeway C. L., Correll S. J. Unpacking the gender system: A theoretical perspective on cultural beliefs and structural constraints. *Gender & Society*. 2004. № 18(4). Pp. 510–531.
6. Усанова Л. А., Нестеренко М. М. Гендерні стереотипи та проблеми лідерства. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4765/1/Usanova.pdf>

НЕЙРОЛІДЕРСТВО В МІЖНАРОДНОМУ БІЗНЕСІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ, ПРИНЦИПИ ТА МОДЕЛІ

Рябець Н. М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного менеджменту
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна*

В сучасних умовах розвитку керівники бізнесу зіштовхуються з безліччю складних завдань та викликів. Вони повинні підтримувати нематеріальну мотивацію своїх команд, забезпечувати чітку комунікацію та швидко приймати обґрунтовані рішення в умовах високої невизначеності, конкурентного тиску та турбулентності. Практично всі співробітники компаній у всіх галузях працюють у режимі високого навантаження та великого стресу, що веде до зниження ефективності та продуктивності, вигорання та втрати залученості до робочих процесів, не кажучи вже про бажання виявляти ініціативність та брати на себе відповідальність. Нейролідерство пропонує інноваційний підхід до вирішення цих проблем, який базується на принципах нейронауки, що дозволяє значно підвищити ефективність лідерства.

Успіх будь-якого бізнесу на 70% залежить від людського фактору. Під цим терміном мається на увазі не лише професіоналізм співробітників, а й їх модель поведінки, здатність діяти у складних, невідзначених або конфліктних ситуаціях, а також уміння справлятися зі стресом та багато інших якостей. Кожна людина народжується з різним рівнем фізичної та психічної енергії, що визначає її стійкість до різних рівнів стресу, змін та навантажень. Саме нейролідерство являє собою метод, застосування якого дозволяє за допомогою спеціальних методик оцінити здібності співробітника і визначити, чи впорається він із супроводом складних і тривалих угод, чи готовий йти на ризик і запобігати серйозним наслідкам у разі виникнення різного роду непередбачуваних ситуацій, а також чи спроможний він стати ефективним лідером команди у разі його підвищення.

Нейролідерство (англ. neuroleadership) – галузь дослідження лідерства та підвищення ефективності функціонування компанії через розуміння того, як саме працює мозок людини. Це підхід, який використовує досягнення нейронауки для розвитку лідерства, навчання

менеджменту та управління змінами в рамках компанії. Він зосереджений на тому, як використовувати знання про мозок, щоб зробити лідерство більш ефективним та підвищити продуктивність організацій.

Більшість моделей лідерства та командної роботи базуються на припущенні про те, що мислення є раціональним. Проте, нейробіологи стверджують, що ця ідея не відповідає дійсності. Це пов'язано з тим, що більшість процесів мозкової активності здійснюється несвідомо. З 400 мільярдів сигналів, що надходить за хвилину, людський мозок здатний свідомо обробити лише близько 2000. Саме такі дані спонукали Девіда Рока, співзасновника та генеральний директор Інституту нейролідерства (Neuroleadership Institute, США), зробити припущення про те, що управління командою буде набагато ефективнішим, якщо воно ґрунтуватиметься на результатах нейробіології. Так на початку 2000-х років, сформувався концепт нейролідерства. Даний термін був запропонований у 2006 році Девідом Роком, відповідно до якого, ним було виокремлено сім цілей в контексті управління персоналом: 1) змусити команду позбутися страху перед невдачею; 2) спонукання членів групи до розвитку емпатії; 3) розвиток таких навичок, як креативність, самоконтроль та самокритика; 4) підвищення здатності виявляти та спрямовувати таланти співробітників; 5) розвиток здібностей раннього виявлення продуктивних або ділових можливостей; 6) заохочення розвитку здатності йти на ризик і менше прив'язуватись до зони комфорту; 7) управління інтелектом, щоб знайти відповідність між індивідуальними, командними та організаційними цілями. Основна ідея полягає в тому, щоб використовувати результати досліджень мозку (тобто когнітивної нейронауки) та нейробіологічних методів для покращення лідерських навичок, управління змінами, динаміки команди, вирішення проблем та загального благополуччя організації. Саме ґрунтуючись на дослідженнях функціонування мозку, Девід Рок вивів формулу з п'яти чинників, які можуть активувати реакцію на потенційну загрозу або реакцію на потенційну винагороду в процесі взаємодії з людиною. Іншими словами, це формула з п'яти мотиваторів/демотиваторів, що працюють на біологічному рівні. Знаючи ці п'ять компонентів, люди можуть екологічно взаємодіяти між собою, не провокуючи виникнення захисної реакції і створюючи відчуття психологічної безпеки. Дана модель має назву SCARF– аббревіатура, що включає назву п'яти принципів: статус, визначеність, автономія, спорідненість і справедливість. Пропонуємо більш детально розглянути всі компоненти згаданої моделі:

– *S (status) – принцип статусу.* У кожної людини є необхідність домагатися по відношенню до себе більшої поваги або схвалення з боку

інших. Насправді вчені виявили, що статус цінується більше, ніж гроші або інші матеріальні цінності. Реалізація нейролідерства в цьому аспекті еквівалентно пропозиції стійких форм визнання, крім винагород або просування по службі. Це тому, що люди прагнуть відчувати себе важливими, а не просто нагородженими або покараними. З боку керівника деструктивний вплив на відчуття статусу працівника матимуть мікроменеджмент (стиль управління, який передбачає контроль кожного кроку співробітника), небажані поради, знецінення та відсутність похвали та заохочення.

– *C (certainty) – принцип впевненості.* Суть цього мотиватора полягає в необхідності розуміння того, чи вистачить людині ресурсів для того, щоб впоратися з тим, що на неї чекає у майбутньому. Людина не може нормально жити і працювати в умовах постійної невизначеності. Це стосується як особистих стосунків, так і планів у розвитку організації. Мозок має знайти передбачувані закономірності, а непередбачуване майбутнє породжує стани тривоги. Не дивно, що це забирає у співробітників продуктивну енергію і може призвести до стресу. Ось чому з цим станом потрібно боротися, надаючи співробітникам можливість розрахувати свої кроки наперед. З боку керівника деструктивний вплив на відчуття визначеності працівника матимуть неочікувані та необговорені зміни та тримання в невіданні. Позитивний вплив матимуть такі дії керівника, як: комунікація чітких очікувань, побудова планів, чітка, прозора та регулярна комунікація.

– *A (autonomy) – принцип автономії.* Значною мірою мотивація людини або команди залежить від відчуття контролю над обставинами. Тому неможливість ухвалення рішень з питань, що безпосередньо стосуються їх компетенції, є чинником, що здатен демотивувати та навіть пригнічувати співробітників. З боку керівника деструктивний вплив на відчуття автономності працівника матимуть мікроменеджмент, відсутність допомоги в розумінні того, як працівник впливає на досягнення встановлених показників та кінцевий результат. Позитивний вплив матимуть такі дії керівника, як надання можливості приймати власні рішення, гнучкі графіки роботи та свобода обирати спосіб виконання поставленого завдання.

– *R (relatedness) – принцип спорідненості.* Модель SCARF враховує природний інстинкт людини належати до певної групи. У злагодженому колективі люди почуваються більш захищеними, впевненими в собі та готовими співпрацювати з іншими. Таким чином, нейролідерство має створювати безпечні простори, де люди почуваються «серед своїх» та пов'язаними зі своїм оточенням. В даному контексті з боку керівника деструктивний вплив на відчуття працівником спорідненості чинить обговорення «позаочі» та принцип «розділяй

і володарюй». Позитивний вплив матимуть дії керівника, що сприятимуть побудові довіри в команді, неформальна модель спілкування.

– *F (fairness) – принцип справедливості*. Люди почуваються більш прихильними до взаємності з іншими, коли вони переконані, що з ними поводяться справедливо. Це сприяє спільній відповідальності та довірі. Оскільки, як свідчать дослідження, відчуття несправедливості активує діяльність інсули – частина кори головного мозку, що є відповідальною за формування свідомості, зокрема й відчуття відрази, яке у подальшому може проектуватися і на робочі відносини. З боку менеджменту деструктивний вплив на відчуття справедливості матимуть різні вимоги до різних працівників, а також недотримання керівником правил та процедур прийнятих компанією. Позитивний вплив матимуть такі дії менеджменту компанії, як підвищення прозорості, чітко окреслені норми та принципи співдії.

Таким чином, методика SCARF задовольняє потреби мозку, пов'язані з продуктивністю, співпрацею та спілкуванням. Ця модель нейролідерства, як свідчать результати дослідження, спрямована на задоволення деяких потреб мозку, зокрема, ті, що пов'язані з діалогом і продуктивністю. Отже, цей метод більше орієнтований на суб'єктивність особистості, ніж на об'єктивність організації. Це означає, що вся діяльність побудована навколо того, як зробити так, щоб кожна людина могла зробити свій найкращий внесок у команду.

Якщо керівник розуміє, що саме мотивує його підлеглих, йому буде легше знаходити способи нематеріальної мотивації, що, своєю чергою, сприятиме підвищенню рівня лояльності та залученості співробітників у процеси компанії. Розуміння принципів роботи людського мозку та вміння керувати ним дає компаніям можливість суттєво оптимізувати свої операційні процеси та використання ресурсів.

Нейролідерство – це не просто модний тренд, який скоро мине. Це невід'ємна складова ефективного управління командою, що ґрунтується на розумінні роботи мозку – головного органу, який ухвалює рішення всіх рівнів і в усіх процесах.

Література

1. Rock D Coaching with the Brain in Mind: Foundations for Practice. John Wiley and Sons Ltd, 2009.
2. Офіційний сайт Інституту нейролідерства. Режим доступу: <https://neuroleadership.com/>

БІХЕВІОРИСТИЧНІ ФІНАНСИ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Рябець О. М.

*аспірант кафедри міжнародних фінансів
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна*

Сучасний етап розвитку характеризується як період інформаційних технологій та комп'ютеризації, динамічний розвиток яких сприяв виникненню та розвитку глобальної цифрової економічної системи. Процеси цифровізації як прямо, так і опосередковано мають вплив практично на всі аспекти життєдіяльності сучасного суспільства і глобальний фінансовий ринок не є винятком. Поточний етап розвитку фінансового ринку характеризується прискоренням цифровізації послуг та технологізацією й динамізацією операційних процесів фінансових посередників. Цифровізація чинить трансформуючий вплив на модель суспільних відносин, що складаються на фінансовому ринку, призводячи до зміни поведінкових патернів споживачів фінансових послуг, бізнес-моделей фінансових установ, правил та принципів взаємодії професійних акторів фінансового ринку з клієнтами та регуляторними інституціями, підходів до нагляду за діяльністю фінансових організацій. Генерація, обробка, зберігання та передача даних є однією з основних складових діяльності фінансового сектора. Водночас без аналізу факторів, що впливають на поведінку учасників фінансового ринку неможливо повністю усвідомити сучасну модель його функціонування, регулювання та цифрового перетворення. Очевидно, що вивчення поведінки більшою мірою лежить у площині біології, фізіології та психології, ніж фінансів. Водночас слід розуміти, що саме поведінка суб'єктів фінансового ринку визначає траєкторію його розвитку та модель функціонування.

Як зазначається в робочій доповіді експертів Міжнародного валютного фонду «Поведінковий підхід до фінансового нагляду, регулювання та центрального банку», економічні та правові міркування у фінансовому секторі базуються на розгляді індивідуального прийняття рішень як компоненти homo economicus: людини, яка діє відповідно до (свідомих) особистих інтересів та орієнтована на матеріальні стимули. Разом з тим ухвалення рішень, у тому числі стосовно сфери

фінансового ринку, багато в чому пов'язано з областями розуму, які є емоційними та ірраціональними [1]. Таким чином, наголошується, що в рамках традиційного вчення про фінанси раціональність учасників ринку є переоціненою. Проблема того, як емоції та почуття людини впливають на його поведінку в економічних відносинах, завжди привертала увагу економістів. Тим часом довгий час знання про вплив різноманітних емоційних, когнітивних і соціальних факторів на модель фінансової поведінки індивідуумів залишалися несистематизованими. Збір узагальнення та аналіз різноманітних фактів, формулювання на цій базі наукових теорій та концептів призвели до формування в 1970-х рр. міждисциплінарного напрямку наукових досліджень – поведінкової економіки, фундаментом якої послужили наукові доробки психологів Д. Канемана та А. Тверські, а також економіста Р. Дж. Шиллера [2]. Одним з розділів поведінкової економіки є поведінкові фінанси- область наукових знань, що вивчає вплив емоцій, когнітивних упереджень та соціальних факторів на прийняття фінансових рішень. Пропонуються й інші визначення поведінкових фінансів. Наприклад, Я. М. Просад, С. Капур та Дж. Сенгупта розглядають поведінкові фінанси як область фінансів, яка включає в себе вплив психології на поведінку фінансових практиків та її роль у поясненні ринкових аномалій [3]. Наразі експертами виокремлюються три основні елементи біхевіористських (поведінкових) досліджень, що мають фінансову спрямованість: «норми», «поведінка інших» та «когнітивні спотворення». Розглянемо кожен з них більш детально:

1) *Норми*. Серед норм, що мають найбільш потужний вплив на поведінку суб'єктів фінансового ринку, насамперед виділяють соціальні норми, правові норми (як різновид соціальних норм) та ринкові норми. Соціальні норми є прийняті за допомогою соціальної взаємодії загальнообов'язкові правила поведінки в суспільстві, що регулюють типові, повторювані життєві обставини. Основна мета соціальних норм – врегулювання суспільних відносин, надання їм стабільності. Найважливіші для суспільства соціальні норми формалізуються в норми права – встановлені (санкціоновані) державою загальнообов'язкові правила поведінки, що охороняються від порушення державною силою примусу. Очевидно, що саме норми права виступають основним регулятором поведінки учасників фінансового ринку. Ринкові норми (або закони ринку) – стійкі, повторювані, причинно-обумовлені та взаємозалежні правила, відповідно до яких відбувається організація, функціонування та розвиток ринку. До найбільш загальних законів ринку відносяться закони попиту та пропозиції, вартості, економії часу, конкуренції та ін. Ринкові закони необхідно враховувати при аналізі та прогнозуванні поведінки індивідуумів.

2) *«Поведінка інших»*. Щодо

другому елементу поведінкових досліджень у фінансовій сфері виділяють три основні форми того, яким саме чином поведінка інших людей впливає на модель індивідуальної поведінки: інтерналізація – внутрішнє прийняття пануючих у суспільстві норм та правил поведінки, їхня інтеграція у власну ідентичність. У такому разі норма внутрішньо приймається через її зміст – вона відповідає внутрішньому світовідчуттю індивіда. Наприклад, людина платить податки тому, що переконана у їх користі для соціуму; ідентифікація – усвідомлене слідування поведінці інших людей, уподібнення себе іншій людині чи групі людей. В даному випадку модель поведінки копіюється не у зв'язку з її змістом, а для того, щоб стати подібною до значущої людини, набути властивих їй рис (ситуативна ідентифікація), досягнути себе як учасника групи (групова ідентифікація); конформізм (приспосовуванство) – пасивне прийняття цінностей та (або) поведінки іншої людини (групи людей). 3) *Когнітивні спотворення*. Третій елемент біхевіористських досліджень, пов'язаних з фінансовим ринком, – когнітивні спотворення. У найзагальнішому вигляді вони являють собою систематичні помилки в мисленні людини [2], сприйнятті реальності, судженнях і, як наслідок, у прийнятті рішень. Когнітивні спотворення можуть бути обумовлені суб'єктивними переконаннями (упередженнями) та стереотипами, соціальними, моральними та емоційними причинами, похибками в обробці та аналізі інформації, а також фізичними обмеженнями та особливостями будови людського мозку» [4].

Говорячи про фактори, що впливають на поведінку споживачів фінансових послуг в контексті аналізованої нами теми, в першу чергу слід сказати про цифровізацію грошового обігу – людина принципово по-різному відноситься до готівкових грошей і грошових коштів, які не виражені у матеріальній формі (безготівковим, електронним та цифровим). Останні багато в чому сприймаються як числа на екрані комп'ютера, внаслідок чого знижується відчуття їхньої цінності.

Сучасна людина перебуває під постійним впливом джерел масової інформації. Насамперед це стосується реклами фінансових послуг, яка, як правило, інформує про позитивні сторони запропонованої угоди, не згадуючи про можливі негативні наслідки та приховані умови. Крім того, інформаційний вплив на споживача фінансових послуг може бути непрямим, наприклад, за допомогою публікації інформації (у тому числі хибної) про осіб, які скористалися відповідною послугою та отримали прибуток. На підставі цього у споживача формується очікування майбутнього фінансового благополуччя, знижується обережність при прийнятті рішень. Ще одна особливість сучасного суспільства полягає у поширенні культури «легких грошей» – матеріальний добробут людини пов'язується не з тривалою та наполегливою

працею, здобуттям нових знань, вдосконаленням навичок і умінь, а з успіхом, мотивацією, стилем мислення та іншими речами подібного роду. Модель поведінки учасників фінансового ринку змінюється внаслідок набуття «нової якості клієнтського досвіду» при використанні цифрових платформ та екосистем. Завдяки платформним рішенням підвищується доступність фінансових послуг – у споживача більше немає необхідності фізично відвідувати офіс фінансової організації. Впровадження нових технологій дозволяє створити нові ціннісні пропозиції для споживачів, у тому числі інноваційні фінансові послуги та складні фінансові продукти. Безшовність переходу між сервісами в рамках екосистеми дає можливість продавати більше фінансових послуг шляхом їхнього нав'язування в процесі продажу інших продуктів. В рамках екосистем у споживача формується ілюзія безкоштовності послуг, що надаються. Однак, користуючись безвідсотковою розстрочкою, споживач просто відкладає оплату товару більш пізній термін. В інших випадках клієнт платить своєю увагою – приносячи дохід платформі за рахунок перегляду реклами.

Таким чином, знання про моделі, причини та наслідки тієї чи іншої поведінки можуть використовуватися як на благо, так і на шкоду споживачів фінансових послуг. Останнє, зокрема, пов'язане з шахрайськими діями, коли людину змушують передати необхідну інформацію або здійснити інші дії на користь зловмисників. Поведінкові аспекти враховуються й фінансовими установами при розробці моделей взаємодії з клієнтами з метою підвищення обсягів продажів. Разом з тим «поведінкові фінанси» використовуються регуляторами фінансового ринку з метою протидії несумлінним практикам та протизаконним діям постачальників фінансових послуг та інших осіб.

Література

1. Khan A. A. Behavioral Approach to Financial Supervision, Regulation, and Central Banking. IMF Working Papers. 2018. P. 6.
2. Kahneman D. Thinking, fast and slow. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. URL: <http://dspace.vnbrims.org:13000/jspui/bitstream/123456789/2224/1/DanielKahneman-Thinking-Fast-and-Slow-.pdf>
3. Prosad J. M., Kapoor S., Sengupta J. Theory of Behavioral Finance. Handbook of Research on Behavioral Finance and Investment Strategies: Decision Making in the Financial Industry. 2015. P. 2.
4. Thinking with mental models. URL: <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Publications/WDR/WDR%202015/Chapter-3.pdf>

**СЕКЦІЯ 5. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ:
ФІЛОСОФІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ТА ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ**

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-11>

**СУЧАСНА ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА:
СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ**

Делі-Славов Д. С.

головний спеціаліст

Департаменту розвитку територій

Херсонської обласної державної адміністрації

м. Херсон, Україна

Останніми роками теорія стійкості довколишнього середовища (СДС) та соціально-екологічних систем (С-Е С) стала дуже поширеною серед науковців, тому в ній потрібно розібратися більш детально [1].

Пропонуємо ці концепції проаналізувати з точки зору теорії систем взагалі, а особливо Параметричної ЗТС. Параметрична ЗТС дасть змогу насичити наукові пошуки новим методологічним засобом або інструментом – системно-параметричним аналізом (СП аналіз) [2, с. 45]. Це може покращити достовірність прогностичних умовиводів з ідеї СДС та С-Е С.

С-Е С характеризуються високим ступенем динамічних змін. Неможливо зробити єдину теорію таких об'єктів, якщо піддослідні об'єкти постійно змінюються, а також змінюється ступень складності їх взаємодії.

Звісно, цікавим в такому випадку є використання всіляких методологічних інструментів при дослідженні: аналіз, синтез – це більш прості способи. Порівняння – умовивід за аналогією, як окремий випадок. Спостереження, але не для таких складних систем. Математичне та комп'ютерне моделювання – не здатні передати внутрішні зв'язки в таких системах.

СП аналіз – альтернативний методологічний інструмент при розробці теорій С-Е С зі специфічними характеристиками або параметрами. С-Е С складаються з великої кількості об'єктів різної природи. Тому перевагу у системному дослідженні великої кількості об'єктів можна виявити лише маючи загальну теорію систем.

Перший етап СП аналізу – побудова системи досліджуваного об'єкта з виділенням трьох системних дескрипторів – концепту, структури та субстрата.

Концепт – це те, що ми хочемо сказати про досліджувані об'єкти. Може бути атрибутивним або реляційним. Структура – це те, як ми хочемо досліджувати ці об'єкти. Вона також може бути атрибутивною або реляційною. Та субстрат – самі досліджувані об'єкти. Якщо концепт атрибутивний, то структура відповідає деяким відношенням досліджуваних об'єктів та навпаки. Це в СП аналізі називається принципом подвійності системного моделювання.

Концепт, структура та субстрат – дескриптори першого порядку [2, с. 47]. Відношення між дескрипторами першого порядку – дескриптори другого порядку. Ці відношення другого порядку свідчать про наявність специфічних системних властивостей.

В нашому випадку при атрибутивному концепті – це атрибутивні системні параметри. Отже виявлення специфічних системних параметрів – *другий етап дослідження*. Також існують загальносистемні параметри та субпараметри [3, с. 47]. Наприклад, статистичні та динамічні системи. Не всі системи можна поділити на такі. В нашому випадку С-Е С є динамічною системою. Якщо за основу поділу динамічних та статистичних систем взяти час. А час в такій системі грає дуже багато. Для набуття прогностичності потрібно зосередитися на загальносистемних параметрах.

Атрибутивні параметри можуть бути бінарними: ділять об'єкти на такі, в яким він притаманний, та на такі, яким він не притаманний.

Також існують лінійні системні параметри. Ці параметри характеризуються ступенем властивості об'єкту, або валідністю. Тобто для таких параметрів властиві якості – «більш» або «менш». Тобто існує ступінь на шкалі вимірювання. Такими параметрами є цілісність, простота-складність. Виявлення значення цих параметрів для С-Е С може стати дуже цікавим науковим дослідженням. Завжди досліджуючи С-Е С ми говоримо про цілісність. Але яка вона? Структурна, концептуальна чи субстратна? Простота-складність можуть бути структурними (відношення структури до субстрату), або субстратними (навпаки).

Пропонуємо розглянути деякі атрибутивні системні параметри другого порядку.

Наприклад, такий параметр, як ланцюгова система. В такий системі реляційна структура співвідносить кожний елемент не більш ніж з двома іншими елементами. Екологічні катастрофи, зростання температури на 2 градуси по Цельсію, засухи, шторми та урагани показують нам, що С-Е С така система.

Ресурсна система – вид системи, де наявний ресурс, який витрачається по мірі того, як деякі елементи системи набувають визначених властивостей. С-Е С – саме така система. Адже енергія та ресурси поки що витрачаються в одному напрямку – від природних екосистем до людських громад.

Сьогодні С-Е С – гетерогенна по субстрату та структурі. Якщо система складається з однородних елементів (структур) у сенсі як заданий концепт, то вона гомогенна. Якщо ні – гетерогенна. Наша мета – гомогенність по субстрату та структурі. Поки що структура та субстрат системи не співпадають з атрибутивним концептом системи – властивістю СДС. Система складається з різних елементів (викопні енергоносії, консюмеризм, сервісна економіка [4], екосистеми), але вони ще не задовольняють системоутворюючі властивості – стійкості навколишнього середовища у С-Е С.

У системах без опосередкування кожний елемент приймає участь у системоутворюючому відношенні безпосередньо. А в системах з опосередкуванням – опосередковано, через інші елементи системи. Наша система саме опосередкована, адже її функціонування залежить сьогодні саме від діяльності людини та людських громад.

Третій етап СП аналізу – виявлення загальносистемних закономірностей. Це означає, що вдалося статистичними та формальними методами встановити залежність між значеннями атрибутивних системних параметрів. Цей етап дослідження веде нас до підвищення прогностичності аналізу філософсько-методологічними засобами.

Наприклад параметр авторегенеративності по елементам та структурі. Це означає, що система авторегенеративна по елементам якщо вона може спонтанно відновлювати свої елементи. В іншому випадку вона – зовнішньорегенеративна по елементам. Теж саме стосується й структури системи. Дослідження клімату показують, що деякі критерії авторегенеративності системи були порушені через діяльність людини. Це дуже красномовно можна побачити на концепції планетарних меж [1]. Отже загальносистемні закономірності виявили, що, якщо система авторегенеративна за елементами, то вона авторегенеративна за структурою (теж саме стосується зовнішньорегенеративної системи).

Якщо система авторегенеративна за елементами, то вона є стабільною за структурою. Тобто такою, що дозволяє деякі зміни структури системи без руйнування системи в цілому. Саме такою є С-Е С. Так, вона відноситься до класу ланцюгових систем з опосередкуванням, але вона не є замкнутою системою – тобто такою, де кожний елемент співвідноситься з двома і тільки двома іншими елементами. Замкнута система – це граничний випадок ланцюгової системи.

Також цікавим може виявитися дослідження С-Е С за допомогою системних субпараметрів закрита (ЗС) та відкрита (ВС) системи. Це субпараметр, адже не всі системи можна поділити за цим параметрами. Нам здається, що С-Е С – відкрита система. Але відкритість в нашому контексті – це намагання перенесення людських уявлень про ідеальне соціальне суспільство на екосистеми. Це умовивід за аналогією [5, с. 277]. Вони теж розроблені в рамках Параметричної ЗТС. Але такі висновки мають обмежені прогностичні можливості. Більш продуктивним є аналіз С-Е С як закритих систем з перемінним субстратом. Наприклад, дорожнє перехрестя – така система. З роками можуть змінитися види транспорту, але сама суть перехрестя як регулятора руху незмінна.

ВС відрізняється динамічною стабільністю. Тобто змінні показники мають стабільні значення в деяких рамках. ЗС дозволяє входженню нових елементів, які відповідають системо утворюючий властивості, стабільній за структурою. Зміни в структурі ЗС – критичні зміни. В період критичних змін ЗС перетворюється на ВС з динамічною стабільністю. На прикладі концепції планетарних меж це дуже добре прослідковується. Далі система має стати ЗС зі змінним субстратом. Але це лише можна спрогнозувати з долею ймовірності.

В екосистемах це може бути простіше (теж параметр). Будівництво гідроспоруджень на річці, штучне море на Дніпрі, штучні острова в Японії та інше. А от на прикладі С-Е С – це зміна голоцену на антропоген. Ми живемо в період антропоцену – досить нестабільний період [1]. Як він закінчиться для людства поки що не визначено. Ми можемо намагатися лише спрогнозувати аналітичними та статистичними засобами.

Література

1. Richardson, Katherine, Will Steffen, Wolfgang Lucht, Jørgen Bendtsen, Sarah E. Cornell, Jonathan F. Donges, Markus Drüke. Earth beyond Six of Nine Planetary Boundaries. *Science.Advances*. 2023. № 9. URL: <https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.adh2458> (дата звернення: 23.04.2025).
2. Цофнас А. Ю. Системний підхід та його альтернатива. *Вісник Одеського державного університету. Гуманітарні науки: історія, філософія, психологія, право*. 1999. Т.4. Вип. 2. С. 45–48.
3. Donella H. Meadows Thinking in Systems : A Primer. London : Earthscan, 2008. 218 с.
4. Вітренко А. О. Міждисциплінарні аспекти теорії сервісної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 9-1. С. 5–12.

5. Конверський А. Є. К 64 Логіка (традиційна та сучасна) : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 536 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-12>

СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ КРАЇН АФРИКИ

Соколова З. С.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
бізнесу та туризму
Державного університету «Київський авіаційний інститут»
м. Київ, Україна*

Серед глобальних загроз людства екологічні проблеми набувають все більшого пріоритету. За проблематикою їх можна класифікувати як: зміна клімату і зв'язані з цим промислові викиди, парниковий ефект, озонові діри, а також деградація земель, посуха та руйнування екосистем, екологічні лиха, електромагнітне випромінювання від сантиметрових хвиль (діапазон високих частот – ВЧ, англ. Super high frequency – SHF), яке негативно впливає на здоров'я людей тощо. Вони ведуть до погіршення інших глобальних проблем, особливо соціальних таких як голод та вимушена міграція.

Для уникнення катастрофічних наслідків для світової спільноти, екологічні проблеми потребують втілення жорстких правил регулювання та спеціальних заходів для подолання їхнього негативного впливу.

Для Африки екологічні виклики є дуже серйозною небезпекою для економічного розвитку та забезпечення умов життя взагалі. Вважається, що африканський континент є регіоном світу, який може найбільше постраждати від зміни клімату [1, р. 2]. Близько 30% ВВП Африки припадає на сільське господарство, 50% населення проживає в сільській місцевості [2]. 36 % населення африканського континенту живе в крайній бідності, 600 млн не мають доступу до енергії, в багатьох країнах низький рівень стійкості [1, р. 2].

Є припущення, що 30% населення світу, хто найбільше ризикує постраждати від негативного впливу кліматичних змін, проживає саме в Африці. 30 % населення континенту (близько 370 млн чол.)

перебувають в районах найбільш вразливих до кліматичних проблем. Для порівняння, в Азії цей показник складає 19 % населення, в Латинській Америці – 4 %, в Океанії – 2% [1, р. 2].

На континент припадає приблизно 10% глобальних щорічних викидів парникових газів. Якщо не буде вжито заходів по їх зменшенню, то з огляду на прогнозоване швидке збільшення населення та зростання економіки, частка викидів Африки в світі, ймовірно зросте [1, р. 2].

Аналіз, проведений командою McKinsey Climate Analytics, показує, що якщо до 2050 р. середня температура у світі підвищиться на 2°C, кількість африканців, які відчувають негативний вплив кліматичних небезпек, може подвоїтися з приблизно 460 млн людей сьогодні до понад 900 млн. Це збільшення зумовлене зростаючою інтенсивністю кліматичних небезпек та розширенням їх географічного охоплення. До 2050 р. принаймні від одного типу кліматичної небезпеки страждатимуть 45% населення Африки у порівнянні з 36% сьогодні (зрозуміло, що зростання цих показників пов'язане зі швидким зростанням самої кількості населення в Африці) [1, р. 4].

Серед видів негативного кліматичного впливу, за умови потепління на 2°C до 2050 р., в Африці виділяють чотири основні небезпеки [1, р. 5]:

1. Тепловий стрес. Понад 640 млн африканців можуть перебувати під впливом сильної спеки та вологості більш тривалий проміжок часу.

2. Посухи. Близько 175 млн людей можуть постраждати у сільсько-господарських районах через ймовірність посух, яких може статися від семи до восьми на десятиліття.

3. Повені. Майже 130 млн людей можуть постраждати від сильних річкових та/або прибережних повеней, спричинених підвищенням рівня моря та інтенсивними дощами, які можуть порушити існуючі захисні споруди.

4. Дефіцит води, особливо в містах. Близько 20 млн урбанізованого населення можуть відчувати дефіцит води, а це означає, що вони можуть не мати доступу до достатнього водопостачання для пиття, миття та підтримки промислових операцій.

Кліматичні виклики призводять до соціально-економічних проблем. Зокрема, це веде до зниження продуктивності праці через необхідність скорочення часу роботи, особливо на свіжому повітрі. Це значно погіршить врожайність сільськогосподарських культур, особливо у дощовому сільському господарстві. Дослідження показують, що найбільше можуть постраждати основні культури – рис та пшениця – з можливими втратами у 12% і 21% відповідно. Це ускладнить забезпечення життя дрібних фермерів [1, р. 5].

Кліматичні зміни також ведуть до погіршення стану ґрунтів. Це є особливою небезпекою в районах, де ґрунти бідні на родичість за своєю природою. Зокрема в Західній Африці понад 80% сільсько-господарських угідь деградовані через біофізичні, або хімічні проблеми, що погіршує виробництво продуктів харчування. Щорічно це коштує регіону мільярди на імпорт продовольства. В цілому країни Африки на південь від Сахари щороку втрачають поживних речовин ґрунту на понад 4 млрд дол. США [2].

Очевидно, що для протистояння кліматичним викликам та їх подолання, африканським країнам необхідно розробити дієві механізми, які повинні сформувати осучаснену концепцію екологізації. В цьому контексті проводиться робота реалізації нового зеленого порядку денного Африки. Тут експерти виділяють чотири сфери з широким спектром дій, що повинно забезпечити доступність до енергії, включаючи ціну, гарантувати сталий розвиток та продуктивну економіку, покращуючи умови охорони здоров'я та якість життя, а також відкривати нові експортні сектори. Структурно вони виглядають наступним чином [1, р. 27].

1. Розширення доступу до енергії та її доступності: стимулювання програм переходу від викопного палива до відновлюваних джерел енергії; створення спеціального механізму для розвитку розподіленої генерації з використанням відновлюваних джерел енергії в Африці тощо.

2. Розбудова стійкої та продуктивної економіки: мобілізація капіталу для внутрішніх шляхів декарбонізації; виробництво рослинного білка в якості місцевих, конкурентоспроможних за ціною рослинних замінників м'яса для зростаючого населення Африки; створення регіональних галузей перехресно-класної деревини з ланцюгами створення вартості; збільшення виробництва біопалива у великих масштабах, щоб забезпечити низьковуглецеві альтернативи для транспорту та приготування їжі.

3. Покращення здоров'я та якості життя: стимулювання програм трансформації міської мобільності, включаючи громадський транспорт з акцентом на електромобільність, яка повинна зробити активну мобільність новою нормою в африканських містах.

4. Реалізація нових експортних секторів: просування африканських лідерів експорту водню в Північній Африці та Південно-Західній Африці; створення центрів виробництва активних матеріалів для акумуляторів у Південній та Центральній Африці; відновлення культових саванних пасовищ Східної та Центральної Африки та покращення їхньої здатності підтримувати критично важливе біорізноманіття.

У висновку доцільно зазначити, що хоча африканські країни стикаються з серйозними кліматичними викликами, для їх подолання все ж існують можливості, якими вони можуть скористатися, оскільки світ рухається до низьковуглецевого майбутнього. Якщо континент зможе відповідально та стратегічно використовувати свої великі потужності з виробництва відновлюваної енергії та багаті ресурси природного капіталу, він може каталізувати економічне зростання та зробити суттєвий внесок у глобальний перехід до нульового рівня викидів.

Література

1. Lyes Bouchene, Ziyad Cassim, Hauke Engel, Kartik Jayaram, Adam Kendall. Green Africa: A growth and resilience agenda for the continent. McKinsey&Company. November 2021. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/sustainability/our-insights/green-africa-a-growth-and-resilience-agenda-for-the-continent> (дата звернення: 16.05.2025).
2. Ilyun Koh, Mekbib Haile, Elhadji Adama, Touré, Abel Lufafa. Greening West African Soils. World Bank Blogs. May 16, 2025. URL: <https://blogs.worldbank.org/en/african/greening-west-african-soils> (дата звернення: 16.05.2025).

СЕКЦІЯ 6. ЕКОНОМІЧНІ ІДЕОЛОГІЇ ТА ЇХ КРИТИКА

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-13>

PHILOSOPHICAL SPECIFICS OF THE ECONOMIC CULTURE OF MANUSMRITI

Petlenko I. V.

*Candidate of Philosophical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Public Administration
and Management
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

Manusmriti or the laws of Manu are one of the oldest and most influential Dharmashastras. This is a text about social order, responsibilities, ethics, which was very important for the Indian management tradition. Although not an economic treatise in the modern sense, it contains many principles of economic significance, especially in the context of social hierarchy, property, taxation, labor management, and wealth distribution. The treatise was written approximately in II century BC – II century AD. The provisions described therein regulate various aspects of a person's life: from family, hereditary or trade relations to the social structure and the fulfillment of a person's purpose in life. Economic ideas are closely intertwined with a teleological basis. Topically, Olivelle classified the sections of Manusmriti as follows: “The structure that emerges from tracing the transitional verses consists of four major divisions of uneven length and importance:

- 1) Creation of the world.
- 2) Sources of dharma.
- 3) The dharma of the four social classes.
- 4) Law of karma, rebirth, and final liberation” [3, p. 8].

However, each of these topical units is presented in different chapters of Manusmriti with specific regulatory provisions and instructions regarding social, including economic, relationships. Within the framework of this guide, the following topics can be distinguished: property and its division, economic stratification according to the Varna system, tax systems, regulation of trade and agriculture.

The right of ownership is closely related to the social structure. Even though private property was recognized as inviolable, subject to the Varna, it could be restricted. For example, the Sudras were not allowed to have certain types of property reserved for the higher Varnas. The acquisition of property in Manusmriti is described in several ways: inheritance, gift, purchase, conquest, and even religious merit (for example, through the performance of sacred rites). Violations of property rights, i.e., theft, deception, illegal possession, are considered serious crimes with appropriate penalties, often severe and depending on the status of the victim and the perpetrator [2]. Inheritance was a clearly regulated transfer of property to children (mainly to the first-born son), which affects the preservation of family wealth. If a man has children by several wives, and these wives belong to different Varnas, then the fate of the property depends on the status of the mother: “Let the son of the Brahmana (wife) take three shares of the (remainder of the) estate, the son of the Kshatriya two, the son of the Vaisya a share and a half, and the son of the Sudra may take one share» [1]

This dependence on social status is determined not only for inheritance, but also for various types of activities. The Varna system also formed the economic structure of society. In a certain way, the classification of labor is economic stratification. Because labor is seen as a religious duty (dharma), and not just a source of profit. According to this, Brahmans are spiritual mentors (they could accept gifts, did not work physically). Kshatriyas are warriors, administrators (responsible for collecting taxes). Vaisya are merchants, farmers, pastoralists, forming the basis of the economy. Sudras are servants, workers engaged in physical work [4].

This shows that one of the most important economic roles was assigned to the Vaisya. Because they occupied such important fields as agriculture and trade: “The Vaisya to tend cattle, to bestow gifts, to offer sacrifices, to study (the Veda), to trade, to lend money, and to cultivate land” [1,1.90]. One of the main activities of the Vaisya is related to land cultivation, it is considered ethically higher than other crafts or trade. Manusmriti defines prohibitions on the use of other people's land without the owner's permission, damage to sown fields, for example, by walking livestock there.

Only Vaisyas are allowed to trade. At the same time, “profit ethics” and setting prices for goods that echo modern business ethics are regulated. The prohibition of usury and excessive interest rates on debts, especially those in need or Brahmans, is also defined by the laws of Manu. “In money transactions interest paid at one time (not by instalments) shall never exceed the double (of the principal); on grain, fruit, wool or hair, (and) beasts of burden it must not be more than five times (the original amount). Stipulated interest beyond the legal rate, being against (the law), cannot be recovered;

they call that a usurious way (of lending); (the lender) is (in no case) entitled to (more than) five in the hundred” [1, 8.151–152].

Another “economic unit” in Manusmriti concerns taxation and the role of the king in the process. As an economic administrator, the king shall collect moderate taxes: “After (due) consideration the king shall always fix in his realm the duties and taxes in such a manner that both he himself and the man who does the work receive (their due) reward” [1, 7.128]. The collected funds could be used to support Brahmins, protect borders, develop agriculture and trade, and do charity work.

Thus, Manusmriti forms an idea of an ethically oriented economy. Economic activity is strictly tied to social Varna. And making a profit is not a goal, but only a tool of dharma fulfillment.

The philosophical specifics of the economic culture of Manusmriti can be characterized as follows: the economy has a teleological character, activities should be evaluated according to moral criteria, and not just for profit, and the social hierarchy (Varna) is an instrument for regulating economic relations and the distribution of wealth and goods.

References

1. Bühler G. The Laws of Manu. New Delhi: Maven Books, 2023. 448 p.
2. Doniger W., Smith B. K. The Laws of Manu. London : Penguin Classics, 1991. 352 p.
3. Olivelle P. Manu's Code of Law: A Critical Edition and Translation of the Mānava-Dharmaśāstra. New York : Oxford University Press, 2005. 832 p.
4. Jha V. Social stratification in ancient India: Some reflections. *Proceedings of the Indian History Congress*. 1990. Vol. 51. P. 23–43.

СЕКЦІЯ 7. ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА В ОПТИЦІ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-14>

ЮВАЛ НОЙ ХАРАРІ ПРО ЕКОНОМІКУ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА В ДОБУ ПРЕМОДЕРНУ

Матюшко Б. К.

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

*Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

Сучасний ізраїльський історик, народжений у 1976 році професор Єрусалимського університету Ювал Ной Харарі став здобув світову славу завдяки своїй книзі «Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього» [1]. Вчений є також одним з тих, хто підтримує Україну в її боротьбі з російською агресією. Наступні його провідні праці: «Людина божественна. За лаштунками майбутнього» та «21 урок для 21 століття», які розвивають ідеї першої з перелічених, досить знані в нашій країні. Серед іншого, Харарі значної уваги надає місцю економіки у становленні й розвитку людства. Варто зазначити, що відповідна проблематика посідає у його трьох найважливіших книгах настільки важливе місце, що заслуговує на докладне вивчення. Передусім, ідеться про добу премодерну, яка охоплює час від першого самоусвідомлення людства до 16 – 17 століть. Учений сформулював періодизацію історії, де за початок править час 13, 5 мільярдів років тому, тобто, утворення нашого Весвіту. Як еволюціоніст, Харарі відзначає інші особливі події після цього¹: «4,5 млрд – Формування планети Земля. 3,8 млрд – Виникнення живих організмів. Початок біологічних процесів. 6 млн – Остання спільна прабабця людей та шимпанзе. 2,5 млн – Виникнення людського роду в Африці. Перші

¹ Для зручності сприйняття тексту таблиці «Часові періоди історії» [1, с. 8–9] подаємо її рядки, які відповідають темі цієї доповіді, як звичайні цитати. Числа означають кількість років до нашого часу.

кам'яні інструменти... 300 тис. – Приборкання вогню... 70 тис. – Когнітивна революція. Виникнення творчої мови. Початок історичних процесів. Розселення людей розумних з Африки» [1, с. 8].

Когнітивну революцію, продуктами якої є абстрактне мислення, більш різноманітна мова й загалом нові пізнавальні й творчі здібності людини, особливо зважаючи на її соціальність, Харарі характеризує так: «Приблизно 70 – 30 тисяч років тому було винайдено човни, олійні лампи, луки та стріли, а також шевські голки (для шиття теплого одягу). Цим часом датуються перші предмети, які можна впевнено назвати витворами мистецтва та коштовностями, як і перші беззаперечні ознаки існування релігії, комерції та поділу на соціальні прошарки» [1, с. 34]. Її ймовірною причиною стали певні мутації предків сучасних людей, які «докорінно змінили внутрішню будову розумних, змінивши їх мислення та тип мови» [1, с. 34]. Головним продуктом когнітивної революції стала здатність людини створювати нову – уявну, фантастичну реальність, відмінну від звичайної і водночас таку, що вирішальним впливає на неї: «Наскільки відомо, лише розумні можуть говорити про цілу низку речей, яких вони ніколи не бачили, не торкалися й навіть не нюхали» [1, с. 38]. Уявна реальність «набула потужності, причому настільки, що сьогодні виживання реальних річок, дерев та левів залежить від ласки уявних реальностей, таких як боги, нації та корпорації» [1, с. 48].

Яскравим прикладом цього є компанія «Пежо СА»: вона «є витвором нашої колективної уяви. Юристи називають це “юридичною фікцією”. На неї не можна показати пальцем; вона не є фізичним об'єктом. А проте вона існує як юридична особа» [1, с. 44].

Стежачи за періодизацією історії Харарі далі, знаходимо наступні записи: «12 тис. – Сільськогосподарська революція. Одомашнення рослин і тварин. Заснування постійних поселень. 5 тис. – Перші царства, писемності і гроші. 4,25 тис. – 2,5 тис. – Перша імперія – Аккадська держава царя Саргона. Карбування монет – універсальні гроші. Перська імперія – універсальний політичний лад “задля добробуту всіх людей”» [1, с. 9]. Виглядає, що економічні чинники в цих періодах історії є вирішальними.

Беручи до уваги значення уявної реальності, слідом за Харарі схему розвитку людства можна відтворити наступним чином. Приблизно 12 тис. років тому відбувся перехід від мисливства й збиральництва до землеробства. Слід зауважити, що мисливці й збирачі «насолоджувалися спокійнішим та задовільнішим життям, аніж більшість селян, пастухів, робітників та офісних клерків, які заступили їх» [1, с. 69]; «у більшості місць та більшості часів вільний пошук їжі забезпечував

ідеальне харчування» [1, с. 70]; «...мали менше інфекційних захворювань» [1, с. 71].

Це змінилося, «коли розумні почали присвячувати майже весь свій час та зусилля маніпуляції життям кількох видів тварин і рослин. Зранку до ночі люди сіяли насіння, поливали рослини, виполювали бур'яни та водили овець на кращі пасовища. На їхню думку, така робота мала забезпечити їх більшою кількістю плодів, зерна і м'яса. Це була справжня революція життя людей – Сільськогосподарська революція» [1, с. 105]. Але досягнення її мети спричинило великі труднощі і навіть погіршення якості життя замість покращення: «Сільськогосподарська революція, звичайно, збільшила загальну кількість їжі для людства, але додаткова їжа не перетворилася на краще харчування або більше дозволля. Натомість вона призвела до стрімкого зростання населення та появи розпечених еліт. Пересічний землероб працював важче, ніж пересічний збирач, а навзаєм отримував значно гірше харчування» [1, с. 106]. Причиною став біологічний чинник: «Хто був у цьому винен? Не вожді, не священики і не торгівці. Злочинцями були декілька видів рослин, включаючи пшеницю, рис та картоплю. Адже скоріше ці рослини одомашнили людину розумну, а не навпаки» [1, с. 107]. Так, пшениця стала найпоширенішою рослиною, «маніпулюючи (тут і далі – курсив в оригіналі – Б. М.) *Homo sapiens* на свою користь... Пшениця виявилася рослиною вибагливою» [1, с. 107]. Відповідь на питання, чому людина обрала важче життя землероба, відмовившись від легшого життя мисливця-збирача, Харарі дає слідом за найвідомішим англійським біологом-еволюціоністом нашого часу – Річардом Докінзом. Так, пшениця «окремим людям... не запропонувала геть нічого. Однак певною мірою винагородила *Homo sapiens* як вид. Вирощування пшениці забезпечило значно більше їжі на одиницю території, а тому дозволило *Homo sapiens* надзвичайно розмножитися» [1, с. 110–111]. Адже «валютою еволюції є не голод і не біль, а скоріше, копії спіралей ДНК. Так само, як економічний успіх компанії вимірюється лише кількістю грошей на її банківському рахунку, а не щастям її співробітників, так і еволюційний успіх виду вимірюється саме кількістю копій його ДНК. Якщо копій ДНК більше не лишається, вид вимирає, так само як і компанія без грошей банкрутує. Якщо ж вид може похвалитися багатьма копіями ДНК, це є успіхом і такий вид процвітає. З такої точки зору тисяча копій завжди краща за сто. У цьому й полягає суть Сільськогосподарської революції – здатність зберігати життя більшої кількості людей за гірших умов» [1, с. 111].

Відповідь на закономірне питання: чому ж люди не повернулися до легшого, передусім в економічному сенсі, способу життя, Харарі знаходить у відомому законі зростання потреб, називаючи його дію

«пасткою розкоші» [1, с. 111]. Так, «... розкіш перетворюється на потребу та породжує все нові й нові зобов'язання. Щойно люди звикають до певної розкоші, вони сприймають її як належне. Потім вони починають на неї розраховувати. Урешті-решт вони досягають точки, коли вже не можуть без неї жити» [1, с. 116–117]. Буквально в наступних реченнях учений підтверджує це приладами нашого сучасного побуту, «що заощаджують час та покликані полегшити нам життя – пральні машини, посудомийки, пілосмоки, телефони, смартфони, комп'ютери» [1, с. 117].

Звідси стає зрозумілою сутність поступу людства, яка має об'єктивний, детермінований біологічними, а на їх основі й соціальними, в тому числі й економічними чинниками: «Пошуки людством легшого життя вивільнили колосальні сили змін, що трансформували світ у способи, яких ніхто не передбачав або не хотів. Ніхто не планував Сільськогосподарську революцію і не прагнув залежності людей від культивування зернових» [1, с. 118]. Історія – від стародавньої до нової – має у цій революції відправну точку.

Важливість економічної складової суспільного життя підтверджується, на думку Харарі, найдавнішою пам'яткою писемності, якою є «глиняна табличка з адміністративним текстом з міста Урук, 3400–3000 рр. до н.е.» [1, с. 160]. Розшифрована мова цього шумерського артефакту говорить сама за себе: «У найпершому повідомленні, залишеному нашими предками, можна прочитати, наприклад, таке: “29 086 мірок ячменю 37 місяців Кушим”. Найімовірніше, це слід розуміти так: “За 37 місяців усього було отримано 29 086 мірок ячменю. Підписано, Кушим”» [1, с. 160–161]. Відтак, «перші тексти історії не містять ані філософських ідей, ані поезії, легенд, законів чи хоча б даних про царські тріумфи. Це нудні економічні документи, де йдеться про сплату податків, накопичення боргів та власність на майно» [1, с. 161].

На цій підставі Харарі робить одне з перших типових філософських узагальнень, по суті, співзвучних з марксистськими і водночас такими, що там були відкликають до ідеї Карла Ясперса про осьовий час: «Перше тисячоліття до нашої ери стало свідком появи трьох потенційно універсальних порядків, прихильники яких могли вперше уявити весь світ та всю людську расу як єдине ціле під керівництвом одного набору законів. Усі там були “нами”, принаймні потенційно. Більше не було “їх”. Перший універсальний порядок, який з'явився в історії, був економічним: монетарний порядок. Другий універсальний порядок був політичним: імперський порядок. Третій універсальний порядок був релігійним: порядок універсальних релігій, таких як буддизм, християнство та іслам» [1, с. 218].

З цього погляду слід розглянути гроші, «найбільшого завойовника в історії, який мав надзвичайну толерантність та здатність до пристосування, за допомогою яких перетворював людей на своїх палких прихильників... Люди, які не вірять в одного Бога або не підкоряються одному королю, залюбки готові скористатися однаковими грошима» [1, с. 218].

Простежуючи виникнення грошей, Харарі звертає увагу на загальновідому обмеженість натурального обміну або бартету, скориставшись суто математичним фактом: «швець та яблучник щодня мали з'ясовувати приблизні ціни на десятки різних товарів та послуг. Якби на ринку продавалося сто товарів, покупці та продавці мали б знати 4950 різних обмінних ставок. А якби товарів продавалося тисяча – 499 500 різних обмінних ставок! Як взагалі можливо тримати їх усіх у голові?» [1, с. 223].

Очевидно, гроші твір людини, точніше, людської уяви. Вони є типовим прикладом фантастичної реальності, яка не має звичного існування: «... їх створення не вимагало технічного прориву – це була суто ментальна революція. Вона передбачала лише появу нової міжсуб'єктивної реальності, що існує виключно у спільній уяві людей. Гроші – це не обов'язково монети та банкноти. Грошима можуть бути будь-які речі, які люди прагнуть використовувати для систематичного відображення цінності інших речей з метою обміну товарів та послуг» [1, с. 223–224].

Загальновідомим є і те, що «гроші існували ще задовго до винайдення монет, а культури процвітали, використовуючи як валюту інші речі, такі як мушлі, худоба, шкіри, сіль, зерно, намисто, тканини та боргові зобов'язання» [1, с. 225].

Таким чином, Ювал Ной Харарі, аналізуючи роль економічних чинників у становленні й розвитку людства доби премодерну (від перших людей до Наукової революції, за його термінологією), відводить їм одну з трьох вирішальних ролей, поряд з політичними та релігійними. Як говорить сам учений: «Щоб зрозуміти, як тисячі ізольованих культур протягом тривалого часу об'єднувалися заради створення сучасного глобального села, необхідно враховувати роль золота та срібла, але не можна відкидати й не менш ключову роль сталі» [1, с. 237]. Ця заувага, так само як і поточні події в Україні й світі, показують, що в цілому людство багато в чому тримається на цінностях доби премодерну, в тому числі релігії, честі, патріотизмі, які, своєю чергою, чинять потужний вплив на економічне життя: «Жорстокі війни, релігійні фанатики та небайдужі громадяни вже не раз примудрялися перемогти жадібних до грошей торговців та навіть

змінити форму економіки. Тому об'єднання людства неможливо зрозуміти як суто економічний процес» [1, с. 237].

Література

1. Харарі Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / 3-тє видання, виправлене ; пер. з англ. Я. Лебеденка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. 544 с.

СЕКЦІЯ 8. ФІЛОСОФІЯ ГРОШЕЙ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНО-ПРАКТИЧНІ ФУНКЦІЇ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-15>

СОЦІАЛЬНА ТА ПРАКТИЧНА ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ПАРАДИГМІ ОСОБИСТІСНОЇ СВОБОДИ

Маринець Н. В.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри історії та суспільних дисциплін
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
м. Берегово, Україна*

У сучасних соціогуманітарних дослідженнях спостерігається зростання інтересу до феномену грошей як до складного утворення, що поєднує економічні функції з ціннісними, світоглядними й антропологічними вимірами. Внаслідок цих змін трансформується не лише форма грошових відносин, а й їхній зміст, що своєю чергою породжує потребу в переосмисленні ролі грошей у контексті особистісної свободи. У такому контексті постає потреба у філософському аналізі грошей не як нейтрального інструменту обміну, а як соціального інституту, здатного впливати на вибір людиною життєвих стратегій, формувати її економічну суб'єктність і трансформувати межі автономії. З огляду на це, саме амбівалентність грошового феномену зумовлює актуальність вивчення його соціальних та практичних функцій у межах філософської парадигми особистісної свободи.

Філософське осмислення природи грошей може бути ефективно здійснене у межах ширшої філософії економіки, де вони постають не лише як інструмент обміну, а як багатозначний феномен, що охоплює онтологічний, гносеологічний, етичний та історіософський виміри. Це дозволяє інтерпретувати гроші не тільки як зовнішній елемент господарської діяльності, а як сутнісну форму, що моделює уявлення про буття, пізнання, мораль і розвиток людських спільнот. Зокрема, у концепції Г. Зіммеля гроші набувають статусу чистого засобу обміну, що, попри свою функціональну нейтральність, поступово перетворюються на автономну силу, здатну визначати життєві орієнтири особистості та суспільства [1].

У цьому контексті варто зосередитися на принциповому зсуві, що відбувся у сприйнятті грошей протягом останніх десятиліть. У межах сучасної наукової парадигми гроші дедалі частіше розглядаються як соціокультурний інститут, а не лише як універсальний еквівалент вартості. Ця трансформація відображає не стільки зміну економічних механізмів, скільки поглиблення соціального виміру функціонування грошових систем. Відхід від суто економістської моделі дозволяє враховувати вплив символічного капіталу, культурного середовища та структур довіри, що виникають унаслідок використання грошей у взаємодії між індивідом і соціумом.

Варто також відзначити, що в новітніх дослідженнях підкреслюється зв'язок між грошима та ключовими філософськими категоріями свободи, щастя, чесноти. На відміну від класичних уявлень, згідно з якими гроші були суто функціональним посередником у товарному обміні, сучасні підходи вказують на глибоку вкоріненість грошових практик у системах цінностей та етичних норм. Залучення до обігу символічних значень змінює статус грошей у свідомості індивіда: вони починають сприйматися як засіб самореалізації або ж, навпаки, як чинник втрати автентичної свободи, що підтверджується численними емпіричними прикладами з соціального життя.

Окрему увагу слід приділити впливу соціокультурного менеджменту на функціонування грошової системи. У цьому випадку відбувається значна переорієнтація джерел фінансування – від комерційної діяльності до інституційних механізмів, наприклад, благодійництва, патронажу, спонсорства. Така зміна вказує на глибшу трансформацію у сприйнятті природи грошей: вони постають не лише як результат ринкових відносин, а як вираження міжособистісної довіри та соціального партнерства [2, с. 109].

Зокрема, приклад інституцій культури або соціального підприємництва демонструє, що фінансова підтримка здебільшого надається не заради економічної вигоди, а для забезпечення певної ціннісної мети. У таких випадках гроші функціонують у ролі засобу реалізації колективної волі, а не інструменту індивідуального збагачення. Таким чином, у межах філософської парадигми особистісної свободи можна стверджувати, що гроші виконують водночас соціальну функцію, будучи регулятором взаємодії та практичну, слугуючи інструментом реалізації етичних або світоглядних орієнтирів особи.

Так, гроші виступають одним із ключових чинників у процесі економічної соціалізації особистості. Їхня роль виходить за межі суто фінансової функціональності, оскільки вони безпосередньо впливають на формування соціального статусу, визначаючи, зокрема, доступ до ресурсів, рівень добробуту, можливість задоволення базових і вищих

потреб. У масовій свідомості платоспроможність нерідко постає синонімом соціального престижу, що зумовлює вибір індивідом певної економічної, політичної чи моральної поведінкової стратегії [3, с. 131].

На цьому тлі логічним є перехід до аналізу внутрішньої структури грошового феномену, яка включає не лише інструментальні, а й ціннісно-нормативні компоненти. Зокрема, такі поняття, як довіра, обов'язок, відповідальність та свобода, мають концептуальне значення у філософії грошей, оскільки визначають не лише способи використання грошей, а й формують онтологічну рамку взаємодії між суб'єктами економічних практик. Таким чином, грошові відносини виступають індикатором рівня соціального капіталу, що виражається в інтерперсональній довірі та готовності до відповідального прийняття економічних рішень [4, с. 10].

З огляду на це, варто зазначити, що філософське осмислення грошей передбачає аналіз не лише їх матеріального еквівалента, але й світоглядної матриці, в яку вони вбудовані. Еволюція грошових форм – від монетарних до цифрових – супроводжується переформатуванням уявлень про багатство, володіння, взаємодію. У сучасних умовах впровадження електронних платіжних засобів відбувається не просто технологічний злам, а глибша соціальна диференціація: на тих, хто інтегрований у нові фінансові механізми, та тих, хто залишається в межах традиційного (готівкового) грошового обігу. Ця різниця своєю чергою відображає не лише рівень економічного розвитку, а й інституційну спроможність суспільства адаптуватися до змін.

Реальний приклад такого розшарування можна простежити у феномені «цифрового банкінгу»: у розвинених країнах значна частка трансакцій здійснюється за допомогою безконтактних технологій, тоді як у країнах із низьким рівнем фінансової інклюзії готівка лишається основною формою розрахунку. Це свідчить про те, що сучасна грошова форма не лише сприяє мобільності й свободі вибору, але й здатна створювати нові бар'єри, зокрема, інформаційні та технічні, які обмежують доступ до благ та послуг, що підсилює соціальну нерівність.

У межах дослідження особистісної свободи слід звернути увагу й на амбівалентну природу грошей як одночасно інструменту емансипації та контролю. З одного боку, володіння грошима розширює спектр можливостей людини – надає доступ до освіти, медичних послуг, культурного розвитку. З іншого боку, у системі глобального капіталізму гроші можуть функціонувати як засіб примусу, оскільки змушують особу адаптуватися до економічних умов, які вона не завжди в змозі змінити. У такий спосіб виникає парадокс: гроші декларуються як символ свободи, однак часто реалізуються як чинник обмеження, що філософськи окреслюється як «пастка раціональності».

Підсумовуючи, зазначимо, що гроші не є нейтральним елементом економічної системи. Їх статус у філософській парадигмі особистісної свободи зумовлює необхідність міждисциплінарного аналізу – на перетині економіки, соціології, етики та філософської антропології. Саме в цьому перехресті відкривається новий зміст грошового феномену як маркера не лише матеріального, а й екзистенційного буття особи в сучасному суспільстві.

Література

1. Зіммель Г. Філософія грошей. Харків : Фоліо, 2019. 672 с.
2. Музиченко Г. В., Борінштейн Є. Р. Соціально-філософське осмислення трансформації грошей: контекстуальне поле менеджменту соціокультурної діяльності. *Перспективи: соціально-політичний журнал*. 2024. № 4. С.104–111.
3. Комарова О. О., Братченко Л. Є. Гроші як чинник соціально-психологічного впливу на людей у сучасному суспільстві. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: зб. наук. праць*. 2019. Вип. 83. С. 125–133.
4. Коробов В. К. Світоглядні основи вивчення соціальної ролі грошей у сучасному українському суспільстві. *Наукові праці. Філософія*. 2015. Випуск 250. Том 262. С. 7–11.

СЕКЦІЯ 9. ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПЕРСПЕКТИВИ ТЕХНОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-16>

ТРЕНДИ-2025 І ПРОГНОЗИ НАЙБЛИЖЧОГО МАЙБУТНЬОГО: ЦИФРОВА ЛЮДИНА І ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В НОВІЙ ГІБРИДНІЙ ОНТОЛОГІЇ

Городнюк Л. С.

*аспірантка кафедри філософії, соціології та менеджменту
соціокультурної діяльності*

*Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна*

Штучний інтелект став новим історичним винаходом, тріумфальним здобутком цифрової ери і рушійною силою глобальних змін у житті людства. Феномен, який ще нещодавно сприймався як квазіфрактальний обрій майбутнього, стає частиною повсякденної діяльності і диктує нову онтологію «людина-машина» – свої умови існування цифрової людини у нерозривній взаємодії з пристроями. Сьогодні щорічні звіти і оглядово-рекомендаційний контент цифрових гігантів світу та розробників ШІ стали не тільки корисним навчально-пізнавальним і прикладним матеріалом для користувачів, а і демонстративним зразком щоденної еволюції та об'єктом дослідження цифрової антропології. Футурологи економічної спеціалізації вважають, що в 2040–2050 роках штучний інтелект візьме на себе всю операційну діяльність компаній, а люди-лідери зосередяться на гуманітарних складових – натхненні, комунікації, світобудові в межах своєї відповідальності. Щорічний звіт від Microsoft про тренди цифрових, соціальних та економічних тенденцій 2025 року, який світ побачив у квітні, отримав назву «2025: рік народження фронтірних компаній» [1]. Штучний інтелект вже не експериментальна категорія розвитку, а реальність постійних і буденних економічних процесів: у поточному році з'являється нова модель організації – *frontier firm*, що глибоко інтегрує штучний інтелект та цифрових агентів у щоденні робочі процеси. Ці суб'єкти соціально-економічної діяльності характеризу-

ються «широкою інтеграцією AI, високим рівнем зрілості в управлінні технологіями, активним використанням AI-агентів та наміром розширити їхнє застосування найближчим часом». Frontier firm означає, що ці сучасні компанії реально живуть на прикордонні між аналоговим і цифровим виміром з повноцінним застосуванням штучного інтелекту у взаємодії з людиною. Вже найближчим часом організація труда характеризуватиметься наявністю гібридних команд агент (одиниця ШІ) – agent boss (керівник штучного агента), а така форма співіснування потребує нових підходів, нових навичок, нового бачення бізнес-структур та їхніх функцій уже сьогодні. У доданому глосарії Microsoft пропонує і тлумачить нові дефініції, що скоро стануть частиною повсякденного професійного життя – *agent* (система на базі штучного інтелекту, яка може міркувати, планувати та діяти для виконання завдань або цілих робочих процесів автономно, в ключові моменти – під наглядом людини, *agent boss*

(людина-менеджер одного або кількох агентів), *capacity gap* (дефіцит між бізнес-вимогами та максимальною здатністю людей їх задовольнити), *digital labor* (агенти ШІ, яких можна придбати на вимоги компанії), *human-agent ratio* (нова бізнес-метрика, яка оптимізує баланс людського нагляду з ефективністю агентів в командах людей-агентів), *intelligence resources* (функція управління цифровою працею на організаційному рівні на кшталт поєднання IT та HR).

Судячи з усього, людство має бути готовим не просто до швидкої, а до експонентно прискореної інтеграції штучного інтелекту у людське буття. За прогнозами, через рік-два застосування AI-асистентів в повсякденній діяльності буде настільки звичним явищем, як сьогодні використання банківських додатків або інтернет-магазинів. Співробітники численних галузей використовують його вже сьогодні – для створення нейроконтенту від текстів до панорамних і об'ємних візуалізацій, розпізнавання та обробки інформації, в конструюванні, моделюванні, графіці, сучасному мистецтві, архівуванні тощо.

Між тим, судячи з останніх соціологічних опитувань, українці поки що не є активними користувачами штучного інтелекту. За даними КМІС, 64% населення взагалі ніколи не використовували нейронки [4]. Серед них 52% знають про ШІ, але жодного разу ним не користувалися, а 12% уперше не знають, що це таке і почули про штучний інтелект вперше під час опитування.

Найвищий рівень регулярного використання зафіксовано серед молоді 18–29 років: але навіть в цьому сегменті відсоток користувачів ледве більше половини – 54%. Серед людей 30–44 років показник становить 21%, а серед українців віком старше 60 років – 4%. Така статистика свідчить в тому числі про суттєвий цифровий розрив між

поколіннями. Чоловіки частіше користуються ШІ (23%), ніж жінки (13%). Серед постійних юзерів AI-агентів містян (з урахуванням жителів невеличких містечок та СМТ) 21%, а селян – лише 9%.

Між тим, ШІ, про який йдеться вище, це те, що має узагальнену назву слабкого штучного інтелекту (Narrow Artificial Intelligence, ANI), алгоритми якого виконують конкретні завдання, але не в змозі вийти за межі свого операційного змісту. Він може писати, рахувати, обробляти файли, задані програмою, створювати зображення і відеофайли тощо – за рахунок алгоритмів і формул, але він не має уяви і фантазії, не має мислення, не має мотивів і намірів, не має цінностей, поглядів і установок (цю низку феноменів і властивостей, що формують інтелект людини, можна довго продовжувати). Трендом-2025 і курсом на світовий розвиток найближчих років є завдання з винайдення і удосконалення так званого сильного штучного інтелекту або суперінтелекту (Artificial General Intelligence, AGI), що зможе існувати, діяти і, власне, жити самостійно від людини, а вона (людина), в свою чергу, втратить контроль над новим різновидом життя на землі [2,5]. Історичний момент майбутнього, коли нова форма життя – *Machina Sapiens* – отримає здатність самостійного існування, має назву технологічної сингулярності. Безперечна унікальність цього історичного феномену полягає в тому, що якщо всі існуючі форми життя, в тому числі, і людина, створені силами природи і складний процесів еволюції, то нейрокіборги стануть власним продуктом *homo sapiens* – єдиного живого творіння природи, що має властивість трансформувати (все навколо), самотрансформуватися та брати ан себе функції контролера, господаря, автора та співавтора всіх процесів на планеті Земля[3]. Один із креаторів і популяризатор штучного інтелекту Бен Герцель вважає, що «зверхінтелект», який згодом зможе жити як вид, самостійно від людини, має потенціал до народження впродовж найближчих трьох років (його поява у 2027, на думку дослідників, дорівнює 70%) [5]. Чимало експертів (в тому числі, провідні вчені різних галузей та Папа Римський Лев XIV в своєму першому зверненні після обрання) вважають Artificial General Intelligence головною загрозою людства і потенційним кінцем ери людей. В еволюційно-філософському сенсі розгортається акт самогубства живої людини, якій було затишно на планеті, поки вона не проголосила себе творцем планетарних подій. Крок назад не обговорюється: людство з ентузіазмом, самовіддано і творчо створює нову самостійну форму життя і нескінченні цифрові метавсесвіти.

Література

1. 2025: The Year the Frontier Firm Is Born. *Microsoft.com* : веб-сайт. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/worklab/work-trend-index/2025-the-year-the-frontier-firm-is-born> (дата звернення 13.05.2025)
2. The way you use ChatGPT can show your age, Sam Altman says. *Business Insider* : веб-сайт. URL: <https://www.businessinsider.com/sam-altman-people-use-chatgpt-differently-depending-age-2025-5> (дата звернення 14.05.2025)
3. Бостром Н. Суперінтелект. Стратегії і небезпека розвитку розумних машин. Київ : Наш формат, 2020. 408 с
4. Використання штучного інтелекту населенням України. *КМІС* : веб-сайт. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1528&page=1> (дата звернення 13.05.2025).
5. Городнюк Л. С. Незворотність технологічної сингулярності: homo digitalis – у креації та очікуванні machina sapiens. *Science, education, technology and society: global trends and regional aspects: conference proceedings* : зб. матеріалів науково-практ. конф. Tampere, Finland : Scholarly Publisher ICSSH, 2025. 87 p., p. 75–76.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-17>

ФІЛОСОФІЯ УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Левосюк П. М.

аспірант кафедри філософії

*Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

У сучасному глобалізованому світі управління вже давно вийшло за межі технічного адміністрування чи бюрократичних моделей. Воно все частіше трактується як багатовимірне, гуманістичне та ціннісне практика, що інтегрує етичні засади, соціальні контексти та стратегічне мислення. Саме у цьому контексті філософія управління набуває особливої актуальності.

Глобалізація створює унікальні виклики для управлінців, змушуючи їх орієнтуватися у багатовекторному середовищі, де взаємодіють різні культури, економіки, політичні моделі та соціальні очікування.

Як зазначають сучасні українські дослідники «глобалізація – це процес, що бере початок у далекому минулому і демонструє, як розвиток торгівлі та технологій сприяв посиленню взаємозв'язку та взаємозалежності між різними частинами світу» [1, с. 1].

У таких умовах філософія управління стає фундаментом критичної рефлексії щодо влади, відповідальності, справедливості та сенсу управлінських рішень. Бізнес-середовище більше не розглядається як аморальне середовище, де діє лише логіка прибутку. Навпаки, сучасна управлінська філософія передбачає моральну відповідальність перед суспільством, майбутніми поколіннями та глобальною екосистемою. У цьому контексті Літовченко Б. та Куриляк В. наголошують, що «корпоративна соціальна відповідальність є концепцією, що об'єднує та доповнює різні аспекти, які формують моральну відповідальність менеджменту в умовах глобалізації» [2, с. 109].

Окрім того, в умовах глобалізації зростає потреба у міжкультурній чутливості управлінців. Прийняття рішень у мультикультурному середовищі вимагає розуміння локальних контекстів і здатності до емпатії. Це виводить філософію управління за межі універсалізму й змушує переосмислювати ідеї ідентичності, суб'єктності та комунікації в управлінському процесі на рівні національної економічної свідомості та потенціалів її розвитку.

Культурна складова управлінських процесів також змінюється під тиском глобальних викликів. Як підкреслює С. Лозниця, «провідним акцентом соціокультурних трансформацій доби глобалізації є примат публічності» [3, с. 1]. Це впливає на ціннісні орієнтири управлінців та їхню відкритість до суспільного діалогу. Український досвід є надзвичайно релевантним у цьому контексті. Бізнес та державне управління функціонують в умовах війни, реформ, цифрової трансформації та глибокої соціальної кризи. Як відзначають аналітики «глобалізація є складним і багатограним процесом, що впливає на всі аспекти життя, включаючи економіку, політику, культуру та безпеку» [4, с. 1].

У сучасних умовах, коли глобалізація формує не лише економічні, а й культурні та управлінські реалії, традиційні підходи до керування соціальними системами потребують суттєвого переосмислення. Від управлінців вимагається не лише технічна компетентність, а й здатність до стратегічного бачення, критичної рефлексії та врахування широких гуманітарних контекстів. Як наголошує І. Іваненко, «управління в умовах глобалізації вимагає нових філософських підходів, що враховують культурні та соціальні особливості сучасного світу» [5, с. 45]. У цьому сенсі філософія управління перестає бути абстрактною теорією й трансформується в інструмент цілісного розуміння викликів

та відповідальності, з якими стикаються сучасні лідери в усіх сферах життя – від бізнесу до державного сектору.

Таким чином, філософія управління в глобальному вимірі – це не абстрактна теорія, а практичний інструмент глибокого осмислення та переосмислення управлінських викликів і цілей. Вона дозволяє будувати не лише ефективні, а й етичні, інноваційні, стійкі управлінські практики, здатні забезпечити баланс між економічною логікою та людяністю.

Література

1. Панасюк О., Олійник С., Литовченко В. Глобалізація та її виклики для національних суверенітетів: аналіз впливу глобалізаційних процесів на сучасне міжнародне право. *Академічні візії*. 2024. Вип. 33. С. 1–8.
2. Літовченко Б., Куриляк В. Глобалізація і моральна відповідальність менеджменту. *Журнал Європейської економіки*. 2015. Т. 14, № 2. С. 109–121.
3. Лозниця С. Суспільно-культурні трансформації у добу глобалізації: примат публічності. *Multiversum*. 2021. № 1. С. 1–9.
4. Охота Ю., Балдинюк В., Мазурков Р. Вплив глобалізації на економічний розвиток та національну безпеку України. *Economy and Society*. 2024. Вип. 55. С. 1–7.
5. Іваненко І. І. Глобалізація та управління: філософські аспекти : монографія. Київ : Центр суспільних наук, 2018. 168 с.

ЕКОНОМІКА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

Ніколаєнко В. Л.

*кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник відділу економічної соціології
Національної академії наук України*

Ніколаєнко Л. Г.

*кандидат філософських наук, доцент,
незалежний дослідник
м. Київ, Україна*

В одній з останніх книжок з філософії штучного інтелекту зазначається, що пандемія і усвідомлення того, що «серед нас є новий і інший вид інтелекту (інтелект, в якому люди перебрали на себе роль творця)» – це факти, які стають приводом для постановки питань екзистенціального рівня [2, с. x].

Міра означеної екзистенціальності, як можна зрозуміти, полягає в тому, що хоча ШІ може користуватися будь-хто, хто має доступ до Інтернету, проте соціальні контексти сучасної алгоритміки (algorithmic design) доступні далеко не всім. Це означає, що одна з новітніх соціальних нерівностей – цифрова та відповідний їй цифровий розрив саме завдяки ШІ стають практично нездоланими, бо суспільні відносини, які й так не були достатньо прозорими, стають ще більш невизначеними і незвичними, а разом з тим виключають можливості для їх адекватних оцінок і думок про них, а отже й стають вибухо-небезпечними [2, с. x].

Зазначимо, що сама назва інтелекту, хоча й штучного, збиває з пантелику, при тому, що цей *інтелект*, хоча й генеративний і, як стверджується, спроможний до самонавчання, насправді неспроможний коригувати відповідно до ситуацій систему алгоритмів, на базі яких функціонує. Проте людська творчість в цій галузі як раз і полягає в генерації та коригуванні функціонально значущих алгоритмів, спроможних розв'язувати практичні завдання, що ставлять перед собою соціальні суб'єкти, зокрема суб'єкти економічної діяльності, а питання суб'єктності в його соціальному смислі, – це і є питання влади і контролю. Між тим, питання алгоритмічної влади (алгоритрія –

англ. *algocracy*) вже не міф і не літературна вигадка, а реальність. І це не влада самих алгоритмів, як може здатися, а влада тих, в чій інтересах вони розробляються. Леві Чекеттс, зокрема, зазначає, що попри те, що багато пишуть «про недоліки ІІІ з точки зору жінок, кольорових людей та інших маргіналізованих груп, дуже мало було написано про неминучий вплив ІІІ на бідних, і ще менше з точки зору бідності» [4, с. XV].

Загалом дана книжка акцентує увагу дослідників на міру або «реальність бідності, яка не піддається опису» (*non-circumscribable reality of poverty*) [4, с. 182]. Автор доводить, що питання ІІІ є питанням влади і багатства, а також розриву між бідністю та багатством, що постійно поглиблюється, і що виражається в «дзеркальному розриві між ідеальним і реальним» [4, с. 193]. Тут можна лише додати, що *пастка нерівності* (*inequality trap*) та *пастка бідності* (*poverty trap*) – явища, відомі в західних суспільствах з тривалою ринковою економікою і описані в західній соціальній науці (але ще не відомі і не описані у нас в силу нетривалої ринкової економіки), за допомогою ІІІ здоланими бути не можуть, бо в нього закладені дещо інші функції: нічим не обмежене збільшення багатства та легітимація даного процесу. Проте існує ще й *пастка домомоги* (*aid trap*), адже соціальна *допомога* спрямована, насправді, не на усунення структурних причин бідності, а на їх відновлення у часі [Див. 5]. Це, по суті, прихована допомога багатим.

Інакше кажучи, соціальна філософія розуму та ІІІ в їх взаємозв'язку, куди б не заважало додати ще й політичну економію, виявляється не наукою про людський розум як такий (безвідносний до соціальних структур), а про зумовлені багатьма факторами інтелектуальні нерівності з одного боку, і розум соціальної еліти з притаманною їй волею до влади – з іншого.

Скажімо, сплеск потягу до діалектичної логіки в Новий час не був спонтанним і не був відповіддю на соціальні запити низів, які завжди знаходяться в стані рутини виживання. Це потяг був відповіддю на запити нової на той час еліти, яка мала правити в час формування невідомої до того соціальної структури суспільства, в якій здобуття персональної свободи від феодальної залежності, тягнуло за собою економічну залежність значної кількості людей, які попри власної волі переходили в розряд найманої робочої сили. Те, що діалектика – це двосічний меч, виявиться дещо пізніше. І дещо пізніше виявиться, що саме з цієї причини з'явилися: а) *позитивізм* (соціально нейтральний аналіз); б) *прагматизм* (все, що вигідне, те й істинне); в) *екзистенціалізм* (людина закинута в світ невідомою силою, перебуває в незалежних від неї обставинах, хоча бажає кращого); г) *феноменологія*

(світ такий, яким я його сприймаю, тому питання істинності чи хибності нічого не варте) тощо. Але зараз не про це, а про те, що ІІІ дає привід для інтерпретації світу з позицій будь-якої з цих філософій, бо кожна з них має один і той самий соціальний контекст: соціальні нерівності дані нам не від історії, а просто дані і тому їх треба сприймати такими, якими вони є. В такому світі, практично як у Сартра, важливі лише буття-в-собі і буття-для-себе, тобто пристосування та виживання, а не соціальна суб'єктність.

Проте поява ІІІ, як зазначають дослідники, по своїй значущості дорівнює появі електричної енергії, яка радикально змінила виробництво, у новий спосіб поставила питання продуктивності праці, потягнула за собою радикальні зміни в соціальних структурах, зокрема в інституціональній та в соціально-професійній, і тому питання енергетики стало найважливішим урядовим питанням. Щось подібне нині спостерігається і з діджиталізацією суспільного життя та ІІІ як її логічним продовженням.

Між іншим, ІІІ хоча ще й набрав очікуваної потужності, але вже став руйнівним фактором усюди, де його починають інтенсивно використовувати. Читаємо з цього приводу: «Найважливіше, що треба зрозуміти, це те, що цей процес (поширене втілення ІІІ – авт.) буде руйнівним. Руйнування! Тепер є проблемне слово. Як економісти, ми уникаємо модних слів, і, мабуть, немає більш модного слова в технологічних колах, ніж “руйнування”». Хоча це своєрідне творче руйнування (creative destruction) або «трансформаційні технологічні зміни» зі своїми соціальними наслідками. Ми ж виокремимо головний. Читаємо: «... оскільки старі системи замінюються новими, обов'язково відбувається зсув влади – зокрема, економічної влади – що робить накопичення влади (accumulation of power) винагородою за системні інновації, а потенційний провал – чимось, чого слід боятися та протистояти» [3, с. 34].

Проте звісно, що накопичення влади – функція накопичення власності, а потенційний провал – це провал в конкуренції за обопільне накопичення. І все разом, якщо уважно читати Леві Чеккетса, – функція тиранії раціональності (tyranny of rationality). Читаємо: «Вищі класи захищають свою гегемонію за допомогою амбіцій освітніх дипломів, лестоців підлабузників, виправдовувальної логіки ринку та контролю над новими формами науки і техніки. Штучний інтелект, як інтелектуальна технологія, лише доповнює оплот, що утворює тиранію раціональності. Сильні є раціональними, а раціональні є могутніми. Розвинута раціональність, зрештою, не є кінцевою раціональністю, попри всі твердження її прихильників. Разом з Латуром ми повинні дослідити соціологіку, а не логіку цієї системи» [4, с. 177–178].

Уточнімо: соціологіка – це логіка соціально визначених дій (дій, визначених місцем в соціально-груповій структурі суспільства), а не об'єктивна логіка соціальних процесів, де свобода (воля) і історична необхідність знаходяться в діалектичній єдності [Див. 1].

Проте «з кожного правила існують винятки: ефективність обмінюється на маргіналізацію бідних, свобода ринку зраджується державним порядком для багатих» і так далі. При чому, «чинні правила сприймаються як логічні тими, хто їх дотримується», тому навіть «“логічна помилка” (парадигматичний приклад тиранії раціональності)», бо «“аргумент від авторитета” насправді є не помилкою, а необхідним правилом гегемоністського порядку» [4, с. 177–178].

Така вона сучасна пануюча соціологіка дій та мислення, тобто соціологіка мислення та дій соціальної еліти, влада якої значно підсилюється засобами ШІ.

Тут постає питання агентності, бо, якщо раніше соціальними агентами соціологи вважали, зокрема тих, хто з власної волі діє у згоді з волею інших, отримуючи за це певні привілеї, далеко не завжди потерпаючи від моральних переживань, то тепер функція агентності поступово переходить до роботів та ШІ, а краще до роботів, наділених ШІ.

Функція тим і відрізняється, що їй невідомі моральні збитки, що й є ідеалом раціональності. В науці, зокрема, така раціональність функціонує в формі позитивізму та його похідних, що зводить вченого як моральну особу до функції в інституті науки.

А що до роботів та ШІ, то симбіоз біологічного тіла з роботом – біороботи, про які пишуть вже не лише фантасти, – ще одне практичне втілення такої раціональності.

У підсумку задамо лише одне питання: «Якщо автоматизоване виробництво та ШІ, завдяки якому нібито можна автоматизувати наукові дослідження та *розвивати* штучну творчість (artificial creativity) [Див. 6] перетворять не лише значну більшість найманої робочої сили, включаючи і значну кількість науковців та митців, в клас зайвих людей, то *кому* таке виробництво буде потрібним?»

Література

1. Ніколаєнко В.Л., Ніколаєнко Л.Г., Яковенко Ю.І. Соціологіка мислення Толкотта Парсонса. Київ: «Фоліант», 2021. 308 с.
2. Aberšek B. Philosophy of Mind, Artificial Intelligence and Existentialism Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2024. 275 p.
3. Agrawal A., Gans J., Goldfarb A. Power and Prediction. The Disruptive Economics of Artificial Intelligence. Boston: Harvard business review press, 2022. 288 p.

4. Checketts L. Poor technology. Artificial Intelligence and the Experience of Poverty. Minneapolis: Fortress Press, 2024. 281 p.
5. Hubbard R. G, Duggan W. The Aid Trap: Hard Truths About Ending Poverty. New York: Columbia Business School Publishing, 2009. 216 p.
6. Kureha M. Implications of Automating Science: The Possibility of Artificial Creativity and the Future of Science. *Artificial Intelligence, Robots, and Philosophy*. 2023. № 15, P. 44-63.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-518-4-19>

МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКОЇ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ І НАУКИ

Осейко Дмитрій Андрійович

майор Збройних сил України,

аспірант кафедри філософських і політичних наук

Черкаського державного технологічного університету

м. Черкаси, Україна

Питання гуманітарної безпеки нації постало як пріоритет державної політики після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України у 2022 році. Найуразливішими та особливо постраждалими виявилися сфери освіти та науки, які зазнали масштабних руйнувань, значних втрат кадрів і викликів, пов'язаних із вимушеним переміщенням мільйонів громадян, зокрема дітей, молоді та викладачів. Міжнародна підтримка у цих умовах стала рятівним ключовим чинником збереження функціонування освітньої системи, наукових установ і забезпечення доступу до знань для мільйонів українців.

Міжнародні організації та уряди країн-партнерів не лишилися осторонь і активно долучилися до фінансової та технічної допомоги. Так, наприклад, ЮНЕСКО з перших днів війни координувала ініціативи щодо захисту освітньої інфраструктури та надання підтримки переміщеним школам, а також закликами до захисту освітніх прав дітей в умовах конфлікту [1, с. 3].

У 2022–2024 роках було реалізовано ряд програм, спрямованих на забезпечення доступу до дистанційного навчання, зокрема в регіонах, що зазнали окупації або активних бойових дій.

Надважливу роль відіграла Європейська комісія, яка у межах програми EU4Youth та Erasmus+ не лише адаптувала формати мобільності

до умов війни, а й виділила суттєве цільове фінансування на підтримку українських студентів, викладачів та освітніх установ і закладів [2, с. 5]. Більше 14 тисяч студентів країни скористалися за цей період можливістю навчання в університетах ЄС, зберігаючи при цьому зв'язок із українськими освітніми інституціями.

Безпрецедентну підтримку отримала Україна у сфері науки. Численні міжнародні наукові фонди – Horizon Europe, COST, DAAD, Humboldt Stiftung – відкрили окремі грантові лінії для українських науковців, які були змушені залишити країну або працювати в надскладних умовах воєнного стану [3, с. 92]. Це дало змогу зберегти цінний науковий потенціал країни, а також можливість інтегрувати українську науку в європейський та у загальний глобальний контекст.

Велику і дуже значну підтримку надали й академічні спільноти. Так, Європейська асоціація університетів (EUA) та Magna Charta Observatory розгорнули кампанії солідарності, в межах яких сотні університетів Європи запропонували українським викладачам та науковцям тимчасові контракти, гранти та доступ до всьляких наукових та дослідницьких лабораторій [4, с. 7]. Європейські університети надали значну допомогу українським колегам [4, с. 6]. Університети Великої Британії, Німеччини, Польщі, Франції не лише відкривали свої двері, а й активно допомагали з релокацією українських студентів у вузи.

Важливим окремим напрямом діяльності є цифрова трансформація освіти за підтримки міжнародних донорів. За участю таких міжнародних організацій як ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО та Microsoft було створено цифрову освітню платформу «Всеукраїнська школа онлайн», яка забезпечила мільйонам учнів доступ до знань під час карантинів і повітряних тривог [5, с. 10]. Цифрова трансформація освіти відбулася за підтримки міжнародних партнерів [5, с. 12]. Підтримуючи освіту і науку України, міжнародні організації профінансували закупівлю комп'ютерної техніки для навчальних закладів і вразливих категорій учнів.

Прикро, проте виклики залишаються значними та небезпечними для галузей освіти і науки. Безжальне руйнування шкіл і університетів, брак кадрів, енергетична нестабільність та психологічні наслідки війни потребують сталого довгострокового міжнародного партнерства та допомоги. Постає надважливе стратегічне завдання у подальшій інтеграції української освіти і науки в європейський простір шляхом укріплення та розвитку інституційної спроможності, участь у різноманітних спільних проєктах та залучення до цифрової освіти.

Таким чином, міжнародна підтримка України під час воєнного стану стала опорою для збереження й розвитку гуманітарної безпеки

України в освітній і науковій сферах. Її посилення, зміцнення та системність – запорука сталого майбутнього українського суспільства.

Література

1. Ноздрачев О. О., Кришталь І. Г. Допомогати місцевому населенню. *Оборонний вісник*. 2017. № 1. С. 3–7.
2. European Commission. EU support to Ukrainian youth and education. Brussels, 2023. С. 5–8. URL: <https://education.ec.europa.eu/support-for-people-affected-by-russias-invasion-of-ukraine> (дата звернення: 07.05.2025).
3. Європейський Союз та наука України: Аналітичний звіт. Київ : Наукова думка, 2023. 164 с.
4. European University Association. Support to Ukrainian higher education. Brussels, 2022. С. 6–9. URL: https://www.eua.eu/images/presentation_support_to_ukrainian_he_vers20-09-2022.pdf (дата звернення: 07.05.2025).
5. UNICEF, UNESCO & Microsoft. Digital Education in Ukraine: 2022–2023 Results. Paris, 2023. С. 12–15. URL: <https://www.unicef.org/eca/media/33221/file/Digital%20Learning%20and%20Transformation%20of%20Education%20Strategy.pdf> (дата звернення: 07.05.2025).

НОТАТКИ

НОТАТКИ

III ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ

**ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ
ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ
СОЦІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ**

28 травня 2025 року

*До 190-річчя Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
та до 20-річчя Навчально-наукового інституту філософії
та освітньої політики*

Підписано до друку 30.05.2025. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 4,60. Тираж 100. Замовлення № 0725-068.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»

79000, м. Львів, вул. Технічна, 1

87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44

Телефон: +38 (050) 658 08 23

E-mail: editor@liha-pres.eu

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6423 від 04.10.2018 р.